

Κατά το δεύτερο μισό του δέκατου ένατου αιώνα, η Πάτρα και η Ερμούπολη Σύρου αποτελούσαν τα δύο μεγαλύτερα λιμάνια του «ελλαδικού» χώρου και μαζί με την Αθήνα ήταν τα πρώτα αστικά και εμπορικά κέντρα. Από το λιμάνι της Πάτρας εξαγόταν κυρίως η σταφίδα.

Στη δεκαετία του 1860, σημαντική θέση στην πόλη της Πάτρας κατείχε η ιταλική παροικία η οποία αποτελούσε το 10% περίπου του συνολικού πληθυσμού. Η ιταλική παροικία συγκροτήθηκε στα χρόνια 1848-1850 από πρόσφυγες – κυρίως σοσιαλιστές και άλλους επαναστάτες. Φαίνεται, όμως, ότι ο κύριος όγκος των Ιταλών αποχώρησε από την πόλη στα τέλη της δεκαετίας του 1860 με αρχές της δεκαετίας του 1870 και παρέμεινε ένας μικρός μόνο αριθμός τους. Οι περισσότεροι ιστορικοί διατείνονται ότι οι αναρχικές και επαναστατικές ιδέες οφείλουν την εμφάνισή τους, είτε στους Επτανήσιους ριζοσπάστες είτε στην κατά διαστήματα δράση στην Ελλάδα Ευρωπαίων αναρχικών και άλλων επαναστατών, όπως ο Ιταλός Αμιλκάρε Τσιπριάνι και ο Γάλλος Γκουστάβ Φλουράνς. Επίσης, τα γεγονότα της Παρισινής Κομμούνας του 1871 φαίνεται ότι άσκησαν καταλυτική επίδραση στα ριζοσπαστικά και ανήσυχα πνεύματα και στοιχεία της Πάτρας και της Δυτικής Πελοποννήσου. Έτσι, πιθανόν να συγκροτήθηκαν μικροί όμιλοι φίλων ή μυστικές λέσχες συζητήσεων.

Βρισκόμαστε σε μια εποχή κατά την οποία αρχίζει να διαμορφώνεται η κεφαλαιοκρατική ανάπτυξη στον «ελλαδικό» χώρο μέσω της εισροής ξένων κεφαλαίων και της δημιουργίας των πρώτων βιομηχανικών μονάδων, τραπεζών και διαφόρων εταιρειών, ενώ, από την άλλη, κυριαρχεί μια γενικότερα άσχημη και έκρυθμη κατάσταση με το σταφιδικό ζήτημα. Στις συνθήκες αυτές, οι αναρχικοί και επαναστάτες της εποχής βρήκαν πρόσφορο έδαφος για να προπαγανδίσουν και διαδώσουν τις ιδέες τους στον καταπιεζόμενο λαό των πόλεων της Δυτικής Πελοποννήσου και των γύρω χωριών.

Οι κοινωνικοί διαχωρισμοί και η έντονη ανισότητα υπήρξαν καθοριστικοί παράγοντες στην ανάπτυξη των αναρχικών και επαναστατικών ιδεών. Ήδη από το 1864, διάφοροι επαναστάτες προπαγάνδιζαν τις ιδέες τους στην πόλη της Πάτρας, επιδιώκοντας να ξεσηκώσουν το λαό.¹

Στις αρχές του 1876, συγκροτήθηκε ο Δημοκρατικός Σύλλογος Πατρών. Τα σημαντικότερα μέλη του Συλλόγου αυτού ήταν κυρίως διανοούμενοι. Ήταν ο Διονύσης Αμπελικόπουλος, καθηγητής Μαθηματικών σε γυμνάσιο και γνώστης των αναρχικών, σοσιαλιστικών και επαναστατικών τάσεων της εποχής, ο δικηγόρος Κωνσταντίνος Μπομποτής, 2 ο εμποροϋπάλληλος-λογιστής Κωνσταντίνος Γριμμάνης, ο Αλέξανδρος Ευμορφόπουλος, 3 ο Ιωάννης Ασημακόπουλος, ο εισοδηματίας Γεώργιος Παπαρρήτωρ, 4 ο Δημήτρης Σπαθάρας, ο Παναγιώτης Σουγλέρης και ο Γιώργος Στράτος. Ο Ιωάννης Φίλιος ήταν ο σύνδεσμος του Συλλόγου με επαναστατικούς κύκλους της Αθήνας. 5

Από τις πρώτες ενέργειες του Συλλόγου ήταν η έκδοση εφημερίδας και η απόκτηση επαφών με επαναστατικούς κύκλους, τόσο από τον υπόλοιπο «ελλαδικό» χώρο όσο και από το εξωτερικό. Απέκτησαν επαφές με τους αναρχικούς της Βέρνης της Ελβετίας, όπου βρισκόταν τότε η έδρα της Διεθνούς Ένωσης Εργατών, από την οποία ζήτησαν να έχουν επαφές και τακτική αλληλογραφία. Το Γραφείο της Διεθνούς απάντησε θετικά και τους έστειλε τα πρακτικά του Διεθνούς Συνεδρίου της Βέρνης, το οποίο διεξήχθη από τις 26 έως τις 29 Οκτωβρίου 1876. 6

Στις 22 Οκτωβρίου 1876, στο Δελτίο της Ομοσπονδίας του Ζυρά αναφερόταν ότι...

ένας συγκεκριμένος αριθμός σοσιαλιστών από αυτή τη χώρα θα στείλουν στο συνέδριο της Βέρνης μια διεύθυνση, όπου θα εκθέτουν τις ιδέες τους σχετικά με την οργάνωση της εργασίας. Έχουν αναθέσει την ανάγνωση αυτού του εγγράφου στον σύντροφο Αντρέα Κόστα, ο οποίος κατοικεί μόνιμα στην Ελβετία. Αυτή θα είναι η πρώτη φορά που η Ελλάδα θα πάρει μέρος σε ένα συνέδριο της Διεθνούς. 7

Οι αποφάσεις του Συνεδρίου στάλθηκαν στους Πατρινούς αναρχικούς και αυτοί έστειλαν εκ νέου μήνυμα με το οποίο έκαναν γνωστό ότι συμφωνούν με αυτές. Έτσι, συνδέθηκαν με το Γραφείο της Διεθνούς. Η επιστολή αυτή δημοσιεύτηκε στο Δελτίο της Ομοσπονδίας του Ζυρά, με ημερομηνία 7 Ιανουαρίου 1877:

Λάβαμε μια απάντηση, σταλμένη από τον Γραμματέα του Δημοκρατικού Συλλόγου της Πάτρας, στο γράμμα που τους απηύθυνε η επιτροπή αλληλογραφίας του συνεδρίου της Βέρνης. Διαβάζουμε μεταξύ άλλων:

Λάβαμε το αδελφικό γράμμα που μας απευθύνετε καθώς και την επίσημη περίληψη του συνεδρίου. Αν καταλάβαμε καλά το σκεπτικό σας, είμαστε πεπεισμένοι ότι υπάρχει πλήρης αρμονία ανάμεσα στις ιδέες μας και τις αρχές του προγράμματός σας. Έχοντας μεγάλη επιθυμία να αποκτήσουμε δεσμούς πιο οικείους μαζί σας, διότι ελπίζουμε ότι η αλληλεγγύη μας θα έχει σαν αποτέλεσμα το θρίαμβο των κοινών μας ιδεών, θα αρχίσουμε από σήμερα μια κανονική αλληλογραφία. Δεχτείτε τους αδελφικούς χαιρετισμούς από όλους τους συντρόφους στην Ελλάδα. Στο όνομα του Δημοκρατικού Συλλόγου της Πάτρας. Κωνσταντίνος Α. Γριμμάνης.

Το Συνέδριο της Βέρνης επικύρωσε τον κολλεκτιβισμό (αναδιανομή σύμφωνα με την εργασία του καθένα) ως βασικό στοιχείο της προπαγάνδας της Διεθνούς, μαζί με τον αμοιβαίο σεβασμό και την ειρηνική παράλληλη εξέλιξη ανάμεσα σε όλες τις τάσεις των σοσιαλιστών, και σε αυτά συμφώνησε και ο Δημοκρατικός Σύλλογος Πάτρας. Έτσι, ο Σύλλογος, μέσω της Διεθνούς, απέκτησε επαφές με ιταλικές αναρχικές ομάδες και περιοδικά, όπως το *Il Plebe* (Η Πλέμπα) από το Μιλάνο και το *Il Martello* (Το Σφυρί) από την Μπολόνια, στα οποία τα μέλη του έστειλαν επιστολές και ανταποκρίσεις.

Στο τεύχος της 11ης Μαρτίου 1877 του περιοδικού *Il Martello*, δημοσιεύτηκε μια επιστολή του Συλλόγου από όπου και το απόσπασμα που ακολουθεί:

...από τις 20 Ιανουαρίου σας εστείλαμε μια επιστολή στην οποία σας εκθέταμε τις αντιλήψεις μας γύρω από την κοινή μας υπόθεση και στο τέλος προσθέταμε: “Ο τύπος και ο τρόπος των παρεμβάσεών μας δεν μπορεί να είναι όμοιοι σε κάθε χώρα, αλλά μόνον οι κάτοικοι ενός ορισμένου μέρους είναι εις θέσιν να γνωρίζουν ποία μέσα πρέπει να χρησιμοποιηθούν. Ο λαός δεν είναι μια *TABOULA RASA*, αλλά βιβλίο γραμμένο και στο λαό πρέπει να στηρίξουμε την υπόθεσή μας”. Προσθέταμε επίσης: “Ο τελικός σκοπός είναι η ευημερία του ανθρώπου και αποδοκιμάζουμε όλους εκείνους που θέλουν να πετύχουν τη βαθμιαία χειραφέτηση του λαού. Συμφωνούμε μαζί σας ότι μόνον εις την επανάστασιν ημπορούμε να ελπίζουμε...”.

Αργότερα θα σας στείλωμε τα γενικά καταστατικά της Δημοκρατικής Ομοσπονδίας του Λαού και τα ειδικά καταστατικά της Εταιρείας της Πάτρας. Ελπίζουμε να γίνουμε καλά κατανοητοί από μέρους των αδελφών μας της Δύσης. Με το προσεχές ταχυδρομείο θα σας στείλωμε επίσης μια μελέτη γύρω από τον σοσιαλισμό στην Ελλάδα που θα δημοσιευτεί, και ένα εορταστικό φυλλάδιο για την 18η Μαρτίου. Πάμε πολύ καλά εδώ. Το έδαφος είναι πολύ εύφορο. Σε λίγο θα κάνει την εμφάνισή της και η σοσιαλιστική μας εφημερίδα, σαν όργανο της Ομοσπονδίας μας. Και τότε θα αναπτύξουμε τις αντιλήψεις μας από κάθε οπτική γωνία. Χαιρετισμούς και Αλληλεγγύη.

Από την επιστολή αυτή είναι φανερό ότι ο Δημοκρατικός Σύλλογος τάχθηκε ανεπιφύλακτα με τις αποφάσεις του Συνεδρίου της Βέρνης, αποφασίζοντας να προχωρήσει με την αναρχική πλευρά. 8

Η επιστολή αυτή αναδημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Μοχλός* της Ζακύνθου και προκάλεσε ανάμεικτες εντυπώσεις. Άλλοι ανησύχησαν και άλλοι δεν έδωσαν σημασία. Στις 8 Απριλίου 1877, η εφημερίδα της Πάτρας *Φορολογούμενος* έγραψε, ανάμεσα σε άλλα:

Είναι μεν αληθές ότι και ενταύθα, ως και αλλαχού, υπάρχουν ολίγιστοι νέοι ονειροπολούντες την δημοκρατίαν και ότι πολλάκις απειπειράθησαν να καταστήσωσι γνωστάς τα ιδέας των εις το κοινόν, αλλ' εις μάτην εκοπίασαν δι' ους λόγους είναι μακρόν να εκθέσωμεν, κοινωνιστάς όμως ουδαμώς έχομεν ενταύθα και περί τούτου ας ώσι βέβαιοι πάντες.

Έχοντας, όμως, υπόψη ότι οι αναρχικοί της Πάτρας είχαν αποκτήσει επαφές με άτομα και κύκλους από τα Επτάνησα, τις Κυκλάδες και την υπόλοιπη Πελοπόννησο, θα πρέπει να πούμε ότι είχαν, μάλλον, ανταλλάξει απόψεις και είχαν καταλήξει στη συγκρότηση μιας ομοσπονδιακού τύπου οργάνωσης με το όνομα Δημοκρατικός Σύνδεσμος του Λαού, κάτι για το οποίο έκαναν λόγο στην επιστολή που παρατέθηκε πριν. Επιπλέον, όπως ειπώθηκε και στο Κεφάλαιο 1, ο Παναγιώτης Πανάς βρισκόταν από την αρχή σχεδόν της ίδρυσης του Δημοκρατικού Συλλόγου σε επαφή με τα μέλη του και, μάλιστα, δημοσίευσε την είδηση της ίδρυσης της Ομοσπονδίας στο τεύχος της 22ας Μαρτίου 1877 της εφημερίδας *Ρήγας*:

...Ο Δημοκρατικός Σύλλογος Πατρών συνελθών εις Β' Γενικήν Συνέλευσιν παρεδέχθη το καταστατικόν του Δημοκρατικού Συνδέσμου του Λαού, επεκύρωσε τον εαυτού κανονισμόν και το πρόγραμμα, καθ' ο κηρύσσεται εχθρός όλων των πολιτικών και όλων όσων προσπαθούν να διατηρήσουν την σημερινή κατάστασιν με οιονδήποτε τρόπον, και αποφάσισε την έκδοσιν εφημε- ρίδας άπαξ του μηνός υπό τον τίτλον Ελληνική Δημοκρατία...

Έτσι, διαψεύδοντας την εφημερίδα Φορολογούμενος, τον Μάιο του 1877 εκδόθηκε η εφημερίδα Ελληνική Δημοκρατία, όχι, όμως, ως όργανο της υπό ίδρυση Ομοσπονδίας, αλλά ως όργανο του Δημοκρατικού Συλλόγου Πάτρας. Στην εφημερίδα δημοσιεύθηκε το Καταστατικό του Δημοκρατικού Συνδέσμου του Λαού και η ανάλυσή του, ένα άρθρο του Γάλλου Arnold για την έκτη επέτειο της Παρισινής Κομμούνας, ένα ακόμα άρθρο για το Ανατολικό Ζήτημα, με το οποίο καλούνταν οι λαοί της Ανατολικής Ευρώπης να ξεγερθούν εναντίον της οθωμανικής και τσαρικής κυριαρχίας, και μια είδηση για την εξέγερση του Μπενεβέντο, μετάφραση από το ιταλικό Plebe. 9

Στην προμετωπίδα της εφημερίδας πρόβαλε το σύνθημα «Η επανάστασις είναι νόμος της προόδου», ενώ στην εφημερίδα Ελληνική Δημοκρατία δημοσιεύτηκε ένα προοίμιο του Καταστατικού του Δημοκρατικού Συνδέσμου του Λαού, εν είδει Προγράμματος, το οποίο είναι το ακόλουθο:

Είδος Προγράμματος

Κάθε εφημερίδα είναι συνήθεια να εκθέτει δι' εκείνου οπού γράφει το πρόγραμμά της, δηλαδή το τι ζητάει.

Δι' αυτήν μας όμως την εφημερίδα είναι περιττόν, διότι, αφού είναι όργανον του Δημοκρατικού Συνδέσμου Πατρών, το καταστατικόν και το Πρόγραμμα του Συλλόγου τούτου είναι αυτά τα ίδια πρόγραμμα ή αρχή της εφημερίδος μας.

Θα βαδίσουμε ολόγισια τον δρόμο μας. Θα ειπούμε εις τον Λαό, τι πρέπει να κάμη δια να ελευθερωθή από κάθε κακό. Θα ξεσκεπάσουμε άφοβα κάθε τέχνη, όπου μεταχειρίζονται, δια να τον γδέρνουν.

Θα ειπούμε την αλήθεια, χωρίς να λογαριάσωμεν την κυβέρνησιν. Θέλει μας βάλει φυλακή, θέλει μας αφήσει ησύχους, μας είναι αδιάφορον.

Όσο δια τη επίλοιπη δημοσιογραφία εις εκείνους οι οποίοι θα μας βρίζουν δεν θα δίνουμε καμμίαν απάντησι, εις όσους όμως ειλικρινώς θα θελήσουν να συζητήσουν μαζί μας οποιονδήποτε κοινωνικό ή πολιτικό ζήτημα, θα απαντήσουμε με την πρέπουσα ευγένεια και κοσμιότητα.

Η "Ελληνική Δημοκρατία" είναι ανοικτή εις όλον τον Λαόν. Όποιος θέλει, ειμπορεί να γράψη την ιδέα του ή τον πόνο του. Φθάνει μόνον να ήναι σε γλώσσα απλή και να μην ήναι εναντίον των αρχών του Δημοκρατικού Συλλόγου, τας οποίας θα αναπτύξωμεν σ' αυτήν την εφημερίδα.

Αν ήναι κανένας υπάλληλος, οπουδήποτε, και φοβείται να γράψη την αλήθεια, του υποσχόμεθα να φυλάξωμεν το όνομά του μυστικό σε κάθε περίστασι, και ας γράψη άφοβα.

Ακολουθεί το Καταστατικό του Δημοκρατικού Συνδέσμου του Λαού:

Πεπεισμένοι

ότι η φτώχεια και η αμάθεια είναι οι μεγαλύτερες πληγές του λαού,

ότι από αυτά τα δύο πηγάζει κάθε κοινωνική αθλιότης,

ότι, επομένως, η ελευθέρωσις μας από την φτώχεια και την αμάθεια πρέπει να είναι ο ανώτερος σκοπός καθενός όπου θέλει να εργασθεί ειλικρινώς υπέρ της Πατρίδος, ότι η ελευθέρωσις αύτη ενδιαφέρει όλους μας, διότι σκοπεύει να φέρει γενικήν ισότητα εις τα δικαιώματα και τα καθήκοντα όλων και θα έχει ως βέβαιον αποτέλεσμα και την απελευθέρωσιν των αδελφών μας, οι οποίοι είναι εις την δουλείαν, ότι δια να ελευθερωθεί ο Λαός, ο οποίος υποφέρει, πρέπει να σηκωθεί αυτός ο ίδιος, να ζητήσει την ελευθέρωσίν του και πρώτοι πρέπει να συνδράμουν όσοι εννοούν το καθήκον τους,

Φρονούντες

Ότι η ελευθέρωσις αὐτὴ εξαρτάται κατὰ μέγα μέρος ἀπὸ τὴν πολιτικὴν χειραφέτησιν τοῦ Λαοῦ

Και βασιζόμενοι εἰς τὴν ἱστορίαν μας, καὶ εἰς τὸ ὅτι κάθε ἄνθρωπος ἐπλάσθη ἐλεύθερος καὶ κύριος τοῦ εαυτοῦ του, συσταίνομεν τὸν Δημοκρατικὸν Σύνδεσμον τοῦ Λαοῦ,

Ὅπως ἐνωμένοι ζητήσωμεν με ὅλας μας τὰς δυνάμεις τὴν ἐφαρμογὴν τοῦ δημοκρατικοῦ συντάγματος με τοὺς ἐξῆς ὅρους:

Α΄. Ἄκραν ἀποκέντρωσιν καὶ τελείαν αὐτοδιοίκησιν τῶν Δήμων, δηλαδὴ κάθε Δήμος νὰ εἶναι ὅλως διόλου ἀνεξάρτητος καὶ νὰ διοικεῖται μόνος του.

Β΄. Πλήρην ἐλευθερίαν τοῦ ἀτόμου.

Γ΄. Κάθε ἐξουσία νὰ εἶναι ὑποταγμένη εἰς τὴν κυριαρχίαν τοῦ Λαοῦ κατ' εὐθείαν.

Ὁ Δημοκρατικὸς Σύνδεσμος τοῦ Λαοῦ

θεωρεῖ ἐχθροὺς τοῦ ὅλους ὅσους προσπαθοῦν νὰ διατηρήσουν τὴν σημερινὴν κατάστασιν. Ἀναγνωρίζει ὡς νόμον τὴν Ἀλήθειαν, τὴν Δικαιοσύνην καὶ τὴν ἠθικὴν.

Καὶ δέχεται διὰ μέλη τοῦ κάθε Σωματείου ἢ καὶ ἀτόμον το ὁποῖο ἤθελε παραδεχθεῖ τὸ παρὸν Καταστατικόν.

Ρίχνοντας μιὰ πρώτη ματιὰ, βγάζει κανεὶς τὸ συμπέρασμα ὅτι, ναι μεν, ἀπὸ τὴ μιὰ, οἱ πρώτοι αὐτοὶ ἀναρχικοὶ τῆς Πάτρας προσπάθησαν νὰ προσαρμοσθοῦν εἰς τὴν ἐλληνικὴν πραγματικότητά τῆς ἐποχῆς -γι' αὐτὸ, ἄλλωστε, γίνεται λόγος καὶ περὶ πατρίδας- ἀλλὰ, ἀπὸ τὴν ἄλλη, διαφαίνεται ξεκάθαρα ὁ ἐπηρεασμὸς τοὺς ἀπὸ τὶς ἰδέες τοῦ Μιχαὴλ Μπακούριν περὶ ὁμοσπονδιοποίησης καὶ ἀποκέντρωσης, δίνοντας ἔτσι μέσα ἀπὸ τὸ ντοκουμέντο αὐτὸ ἓνα πρόσωπο ἀνθρωπιστικῆς κοινωνικῆς ἀναρχικῆς προοπτικῆς, με βᾶσιν τὸν ἐπαναστατικὸν αὐθορμητισμὸν καὶ με ἄμεσο καὶ πρῶτον στόχον τὸ κράτος καὶ κάθε ἐξουσία. Ἡ κοινωνικὴ ἐπανάστασις προβάλλεται ὡς ἡ λύσις ὅλων τῶν προβλημάτων ποὺ ἀπορρέουν ἀπὸ τὴν φτώχεια καὶ τὴν ἀγνοία, οἱ ἐλεύθερες καὶ αὐτοδιοικούμενες ἐνώσεις θὰ ἀντικαταστήσουν τὸ κράτος καὶ ἡ ἄμεση δημοκρατία εἶναι ὁ τρόπος λήψεως τῶν ἀποφάσεων.

Τὸ Καταστατικὸν τοῦ Δημοκρατικοῦ Συνδέσμου τοῦ Λαοῦ συνοδεύεται καὶ ἀπὸ ἓνα κείμενον ἀναλύσεως τοῦ, ἀπόσπασμα τοῦ ὁποίου εἶναι τὸ ἀκόλουθον:

Ποιες ἴσως εἶναι οἱ μεγαλιέτεραι αἰτίαι ὁποῦ κρατοῦν τὸν Λαόν εἰς τὴν δυστυχίαν καὶ τὴν ἀθλιότηταν;

- Ἡ φτώχεια καὶ ἡ ἀμάθεια.

Ἐνόσω ὁ Λαὸς εἶναι φτωχός, δὲν εἰμπορεῖ βέβαια νὰ ἀναπτυχθῆ καὶ προοδεύσῃ. Δὲν εἰμπορεῖ, γιὰτὶ γιὰ νὰ ζῆσιν καὶ γιὰ νὰ γλυτώσῃ ἀπὸ τὰ κακὰ ἀποτελέσματα τῆς πείνας, ἀναγκάζεται νὰ δουλεύῃ ἀδιάκοπα κάθε ἡμέραν, με θυσίαν τῆς υγείας τοῦ καὶ τῆς ζωῆς τοῦ, γιὰ νὰ ξεδουλεύῃ τὴν καθημερινὴν τροφήν τοῦ καὶ δὲν τοῦ μένει καθόλου καιρὸς καὶ δὲν ἔχει τὰ μέσα γιὰ νὰ ἐκπαιδευθῆ καὶ διδαχθῆ.

Ἐνόσω ὁ Λαὸς εὐρίσκεται εἰς τὴν ἀμάθειαν, δὲν ἠμπορεῖ νὰ βαδίσῃ ἐμπρός καὶ ἐλευθερωθῆ ἀπὸ τόσας πλάναις καὶ ἀπάταις, ὁποῦ ἐπεριπλέξανε τὸν νοῦν τοῦ, δὲν ἠμπορεῖ νὰ ἴδῃ καθαρῶς τὸ δρόμον ὁποῦ περὶπατεῖ. Βλέπει κανεὶς μέσα εἰς τὸ σκοτάδι;

- Ὅχι! Οὔτε ὁ Λαὸς ὅταν εὐρίσκεται εἰς τὴν ἀμάθειαν. Καὶ ὅταν ὁ Λαὸς δὲν βλέπει πού περπατεῖ, θὰ πέσῃ, εἰς τὸν ἀφανισμόν, εἰς τὴν καταστροφὴν.

Πρέπει λοιπὸν νὰ καταστρέψῃ αὐτὰ τὰ δύο κακὰ. Πρέπει νὰ γιαντρέψῃ αὐταῖς τὶς δύο πληγαῖς καὶ τότε εἰμπορεῖ νὰ προοδεύσῃ ἀληθινά, νὰ εὐτυχήσῃ, νὰ εὐημερήσῃ. Ἐνόσω ὑπάρχει φτώχεια καὶ ἀμάθεια, νόμος τῆς κοινωνίας θὰ ἴσως εἶναι τὸ ἐγωϊστικὸν συμφέρον καὶ τὸ τυφλὸν πάθος. Καὶ ἐνόσω τέτοιοι εἶναι ὁ κοινωνικὸς νόμος, δὲν θὰ λείψῃ ἡ καταστρεπτικὴ πάλη τῶν ἀτόμων, τῆς ὁποίας τὰ ἐσχάτα ἀποτελέσματα εἶναι ὁ φόνος, ἡ κλοπὴ, ἡ ληστεία καὶ τὰ λοιπὰ ἐγκλήματα.

Η ελευθέρωσις λοιπόν του Λαού από αυτά τα δύο κακά, πρέπει να ήναι ο ανώτερος σκοπός καθενός οπού θέλει να εργασθή ε ι λ ι κ ρ ι ν ώ ς για την Πατρίδα. Πότε η Πατρίς ευδαιμονεί και δοξάζεται...

(Εδώ σταματά η πρώτη σελίδα και δεν έχουμε την πλήρη ανάλυση του Συνδέσμου περί πατρίδας).

...Η ελευθέρωσις του Λαού από τη φτώχεια και την αμάθεια ενδιαφέρει όλους μας, γιατί αυτή θέλει φέρει πραγματικήν ισότητα και η πραγματική ισότης είναι η μόνη διαρκής και ασφαλής εγγύησις της κοινωνικής αρμονίας. Και ακόμη γιατί η ελευθέρωσις αυτή μόνον ημπορεί να μας κάμη άξιους και δυνατούς να δυνηθώμεν μοναχοί μας μια μέρα να ελευθερώσουμε τους αδερ- φούς μας από το ζυγό του Τούρκου, και όχι τα παχειά λόγια και οι ψεύτικες υποσχέσεις· και όχι η ελεημοσύνη στις πόρτες των τυράννων της Ευρώπης. Όχι οι φορολογίαις και τα παρόμοια που μας εμπαιίζουν τόσα χρόνια. Για να ελευθερωθή όμως ο λαός απ' αυτά τα κακά τι πρέπει να κάμη; Πρέπει να σηκωθή ο ίδιος να το ζητήση. Αν εξακολουθήση να περιμένη από εκείνους όπου τον γελούν κάθε ημέρα, και ποτέ δεν τον αγάπησαν αληθινά, θα είναι πάντα φτωχός και αμαθής. Πρέπει να μη πιστεύη και να μην ελπίζη ότι άλλοι θα φροντίσουν για το καλό του αν αυτός ο ίδιος δεν φροντίση. Όσοι καταλαβαίνουν το καθήκον τους ας σηκώσουν πρώτοι τη σημαία και μαζί με αυτούς ο Λαός.

Στο πρώτο αυτό βήμα θα τον εμποδίσουν, θα τον σταματήσουν, θα τον φοβερίσουν.

– Ποιοι; – Όσοι έχουν συμφέρον να διατηριέται η σημερινή κατάστασις. Και αυτοί έχουν την εξουσία στα χέρια τους. Να τους αφαιρέσουμε λοιπόν την εξουσία και να την δώσουμε σ' αυτόν που του ανήκει, δηλαδή στο Λαό. Αυτό είνε η πρώτη μας εργασία. Και όταν ο Λαός λάβη την εξουσία στα χέρια του τότε είναι εύκολο να εφαρμόση κάθε μέ- τρο για να ελευθερωθή από τα δυο αυτά κακά. Ποιος θα ημπορέση να τον εμποδίση; Κανείς. Μ' αυτό το σκοπό ευσυστήσαμε το Δημοκρατικό Σύλλογο.

Να δούμε, όμως, πώς έβλεπαν τα μέλη του Δημοκρατικού Συλλόγου Πάτρας το περιβόητο Ανατολικό Ζήτημα της εποχής εκείνης, παραθέτοντας απόσπασμα από το σχετικό άρθρο στην εφημερίδα Ελληνική Δημοκρατία:

Νομίζουμε καθήκον μας στις σημερινάς μάλιστα περιστάσεις, να σας ειπούμε κι εμείς τη γνώμη μας για το Ανατολικό Ζήτημα, ή καλύτερα να σας ειπούμε ποιο είναι το συμφέρον μας εις αυτό το ζήτημα, καθώς και σε κάθε άλλη παρόμοια περίσταση. Θα σας ειπούμε ολίγα λόγια καλά, αληθινά και αφιλονείκητα και ας κρίνη ο καθένας το τι πρέπει να πράξη.

Το Ανατολικό Ζήτημα, καθώς και κάθε άλλο ζήτημα εθνικότητος, εχρησίμευσε και χρησιμεύει στη διπλωματία και στους πλουσίους ως βούκεντρο και ως χαρτοπαίγνιο κατά την περίσταση. Όταν είναι ειρήνη, καθώς τη λένε, διασκεδάζουνε απάνου στην πλάτη του λαού με τα ζητήματα αυτά, ωσάν με χαρτιά του καφενέ. Όταν πάλι το συμφέρο τους (σημ. των πλουσίων) το καλέση για να κάνουν πόλεμο, μας κεντούνε με δαύτα, απαράλλαχτα όπως οι γεωργοί κεντούνε το βόδι στο ζευγάρι. Με το σκοπό να σκοτωθούμε και να σκοτώσουμε όσους μπορέσουμε περισσότερους προς το συμφέρο τους.

Αυτό είναι αποδειγμένο και μια μοναχή ματιά στο σημερινό πόλεμο αρκεί να πείση τον καθένα για την αλήθεια των λόγων μας, αφήνοντας το ότι αν εξετάσουμε τα πράγματα του τόπου μας, αυτά τα ίδια φωνάζουν αυτή την αλήθεια.

Ο Τσάρος και οι σύντροφοί του εκήρυξαν ότι θέλουν να ελευθερώσουν τους ομοφύλους των σκλάβους από τον τουρκικόν ζυγόν. Αλλά τούτο είναι ψέμμα, διότι αν αγαπούσαν πραγματικώς την ελευθερίαν έπρεπε πρώτα να ελευθερώσουν 40 εκατομμύρια Ρώσους όπου είχαν σκλάβους στην πατρίδα τους, και έπειτα να φροντίσουν για την ελευθερία των άλλων. Δια να εννοήσετε πώς εννοούν την ελευθερία αυτοί, που την έχουνε κάθε μέρα στα χείλια τους, φθάνει να μάθετε ότι όποιος στη Ρωσσία τολμήσει να ειπή κάτι τις εναντίον της αριστοκρατίας και των πλουσίων, τον στέλνουν στη Σιβηρία και εκεί εις τον θάνατο ολοζώντανο χωρίς άλλην ελπίδα, παρά την ελπίδα του θανάτου. Φαντασθήτε! Ο θάνατος δι' αυτούς είναι ελεύθερος, ημπορείτε τώρα να καταλάβετε τι πράγμα είναι δι' αυτούς η ζωή! Πολλές χιλιάδες νέοι από το εκλεκτότερο αίμα της ρωσικής νεολαίας σαπίζουν στα λατομεία και στους τάφους της Σιβηρίας, διότι ετόλμησαν να φωνάξουν «ζήτω η ελευθερία». Και έπειτα από αυτά κηρύσσεται ο Τσάρος στην Ευρώπη ελευθερωτής!

Οι Ευρωπαϊκές κυβερνήσεις και οι πλούσιοι της Ευρώπης τα καταλαβαίνουν όλα αυτά, διότι και αυτοί την ίδια γλώσσα μεταχειρίζονται και τα ίδια κάνουν εις τους λαούς των. Αλλά, εννοείται ότι δεν τους συμφέρει να ειπούν τίποτα. Ετοιμάζονται όμως κι αυτοί για κάθε περίπτωση. Τι τους μέλλει; Μήπως θα σκοτωθούν αυτοί; Στη φτώχεια θα ξεσπάση.

Οι πασάδες απ' τ' άλλο μέρος φωνάζουν ότι κινδυνεύει το Κοράνι και ο Μωχαμέτης. Και οι Τούρκοι, φανατικοί, αμαθείς και ανόητοι, και χωρίς να ξέρουνε πως οι πασάδες Κοράνι και Μωχαμέτη έχουν τη σακκούλα τους, πάνε εμπρός, και γίνεται εκείνο που γίνεται. Χωρίς όμως να μιλούμε για τη Ρωσία και την Τουρκία... ας μιλήσουμε για τον τόπο μας και για τα πράγματα τα δικά μας οπού τα έχουμε εμπρός μας και τα βλέπουμε κάθε μέρα, ολοφάνερα. Αλλά για να εμπορέσουμε καλά να εννοήσουμε ποίο είναι το συμφέρο μας για το Ανατολικό Ζήτημα, πρέπει πρώτα να βουλώσουμε εμείς τ' αυτιά μας εις τα λόγια, τα οποία μεταχειρίζονται για να μας απατούν. Πρέπει να βουλώσουμε τ' αυτιά μας, όταν μας λένε εθνισμό, θυσία, αυταπάρνησι και τόσαις άλλαις ψευτιαίς, διότι αυτοί οπού μας τα λένε δεν πιστεύουνε τίποτα απ' αυτά, και είναι αγύρταις... Απόδειξις τρανότερη είναι το 1821, που πολέμησαν για το συμφέρο τους με την πλάτη τη δική μας. Όσοι πολέμησαν με ειλικρίνεια και αγάπη για την πατρίδα, οι περισσότεροι σκοτώθηκαν, αλλά έμειναν ελεεινοί μέσ' το δρόμο και τα παιδιά τους δεν έχουν ψωμί. Άλλη απόδειξη το 1854, η Κρήτη και ο Χόβαρτ.

Σε καιρό, όπου έχυνεν ο λαός το αίμα του, εκείνοι εκαθόντανε στα σπίτια τους και άλλοι εις την Ευρώπην, τρώγοντας ήσυχα - ήσυχα τα κόκκαλά μας και άλλοι ετόκιζαν με 20%. Εφώναζαν όμως πίστη και πατρίδα! Τι θέλουν λοιπόν αυτοί οι άνθρωποι; Θέλουν πόλεμο αληθινά ή θέλουν να μας φάνε ζωντανούς; Πρέπει να καταλάβουμε ότι αυτοί οι οποίοι μας λένε ότι θα ελευθερώσουν τους αδελφούς μας, δεν ζητούν άλλο παρά να μας σκλαβώσουν. Δεν έχουν άλλο παρά να μας τρώνε τον κόπο και τον ιδρώτα μας και να μας έχουνε εις την αθλιότητα. Αυτοί έχουν να φάνε, να αναθρέψουν και να σπουδάσουν τα παιδιά τους και για τούτο δεν τους νοιάζει για τα δικά μας, οι οποίοι αναγκασμένοι και μην έχοντες να τα θρέψουμε και να τα ντύσουμε, τα βάζουμε σε εργασία από επτά χρόνων και με αυτόν τον τρόπο χάνουν την νιότη τους, δουλεύοντας από το πρωί ίσαμε το βράδυ...

Τι τους μέλλει (τους πλουσίους) για τον λαό και για εκείνους που είναι εις την δουλειά; Ο τόκος τρέχει, οι εργάται δι' αυτούς εργάζονται, ο γεωργός δι' αυτούς σπέρνει. Οι ποιμένες δι' αυτούς έχουν το βούτυρο και το κρέας. Αύτη είναι η μόνη αλήθεια γυμνή και ξεσκεπάστη κι αυτοί είναι που μας κάνουν τον πατρι-ώτη. Εδώ και λίγο καιρό, για να μας ρίξουν στάχτη εις τα μάτια, διατάξαν να γίνουν δύο στρατόπεδα, αγόρασαν κάμποσες εκατοντάδες ντουφέκια του Μυλωνά και μια μηχανή για φουσέ-κια, στείλανε την Πάραλο στην Πόλη και τώρα καρτερούν στην Βουλή να δούνε τι άλλη παλληκαριά θα κάμουν.

Αν όμως φτάση ο κόμπος στο χτένι, καθώς λένε, θα μας πού-νε: ή όλοι σας να χαθείτε ή να πάρουμε την Πόλη. Κι ενώ εμείς θα πηγαίνουμε για τα σύνορα, εκείνοι θα τραβάνε προς την Ευρώπη, οι γενναιότεροι θα καθίσουν εδώ να τοκίζουν τα χρήματά τους και οι υπόλοιποι θα μείνουν εις την Αθήνα να διευθύνουν το σκάφος της Πολιτείας. Θα δώσουν όμως 50 δραχμές ο καθένας στον Εθνικό Στόλο για να γραφτούν ως ευεργέτες του Έθνους σε κάποια ψωροϊστορία Και όπου τα βγάλη η άκρη. Η άκρη βέβαια θα σπάση πάντα στο κεφάλι μας!...

Ας μάθουμε λοιπόν για μια ακόμα φορά για πάντα πως οι Τούρκοι δεν είναι μονάχα στην Ήπειρο και στην Θεσσαλίαν, αλλά και μέσα εις το σπίτι μας. Κι αν έχουμε μυαλό από δώθε πρέπει να αρχίσουμε το Ανατολικό Ζήτημα και όχι από εκεί όπου μας λένε αυτοί. Εμείς γι' αυτό συστήσαμε τον Δημοκρατικόν Σύνδεσμον του Λαού και όποιος θέλει ας έλθει να εργασθεί μαζί μας, αν επιθυμή να λυθεί το Ανατολικό Ζήτημα υπέρ του Λαού και όχι υπέρ όσων αυτοί θέλουν.

Στην τέταρτη και τελευταία σελίδα της Ελληνικής Δημοκρατίας, δημοσιεύεται σε μετάφραση άρθρο του κομμουνάρου Arnold, για την έκτη επέτειο της Παρισινής Κομμούνας, καθώς και αναφορά από το ιταλικό Il Plebe για την εξέγερση του Μπενεβέντο, από όπου και το ακόλουθο απόσπασμα:

Οι κοινωισταί προ μιας εβδομάδος πολεμούν στα χωριά πλησίον της Νεαπόλεως. Εις το Λετίνο, μικρόν δήμον στην περιοχή του Βενεβέντου, αφού έκαυσαν το Δημαρχείον και εμοίρασαν τα είδη της πρώτης ανάγκης στους χωρικούς, εσύστησαν προσωρινή κυβέρνηση. Εις το Γκάλλο, άλλο μικρό δήμο, έπιασαν το ταμείον, έκαυσαν τους φορολογικούς

καταλόγους και εμοίρασαν τα χρήματα στο Λαό. Το πλήθος έμεινε ευχαριστημένο από τον τρόπο των επαναστατών, δηλαδή, για το φανερό πόλεμο όπου κάνανε εναντίον της σημερινής τάξεων των πραγμάτων.

Αποτελεί σημαντικό στοιχείο, επίσης, η επιλογή τους να γράφουν σε απλή και κατανοητή γλώσσα. Η γλωσσική αυτή τοποθέτησή τους, σε μια εποχή που ο Ψυχάρης και το κίνημα του δημοτικισμού δεν είχαν εμφανιστεί, τους κατατάσσει (μάλλον) στους πρωτοπόρους δημοτικιστές. 10

Η έκδοση της Ελληνικής Δημοκρατίας προκάλεσε αίσθηση και ανησυχίες στην κοινωνία της Πάτρας. Όταν, δε, έγινε γνωστό ότι οι συντάκτες της εφημερίδας ήταν νέοι γνωστών συντηρητικών οικογενειών της πόλης, μερίδα του Τύπου προσπάθησε να τους γελοιοποιήσει. «Εξεδόθη μια πατσαβούρα, παιδική εφημερίς 6-7 παιδων», έγραψε η εφημερίδα Αχαΐα. «Πρόκειται για 7-8 νέους και γελούν μ' αυτούς», έγραψε η εφημερίδα Φιλόδημος. Παρατίθεται εδώ ένα σχετικό κείμενο της εφημερίδας Φιλόδημος, της 23ης Μάη 1877:

Εξεδόθη κατ' αυτάς ενταύθα νέα εφημερίς υπό τον τίτλον Ελληνική Δημοκρατία υπό τινών ενταύθα νέων, οίτινες συνέστησαν δημοκρατικόν σύλλογον!

Δια των αρχών της εφημερίδος ταύτης οι καλοί μας ούτοι νέοι ουδέν άλλον ζητούσιν ή την ανατροπήν των κοινωνικών βάσεων, εφ' ων ίδρυται και δι' ων τηρείται πάσα πολιτεία.

Η εφημερίς διενεμήθη ανά την πόλιν, αλλ' οι καγχασμοί και τα σκώμματα επηκολούθησαν δίκην χειροκροτημάτων εν θεάτρω επί τη αναγνώσει εκάστου στίχου, η δ' ενέργεια της εισαγγελικής αρχής ενέσκηψεν ως κεραυνός επί της κεφαλής των νέων εταιριστών, οίτινες συλληφθέντες απήχθησαν εν ταις φυλακαίς. Αλλ' άλλως πώς εσκεπτοντο εν τη δημοκρατική των Στοά ένθα συνήρχοντο (περί τους 7-8 ετέρους), η νυν από της δροσεράς (= πνιγηράς και καθύγρου) ατμοσφάιρας των φυλακών. Νυν ολοφυρόμενοι βλέπουσιν, ότι όσα πέτονται και δεν τρώγονται και τα εν τοις μυθιστορίοις των Αθλίων του Ουγγώ ή άλλων δεν δύνανται να εφαρμοσθώσιν ως νόμοι τας κοινωνίας διέποντες. Ο κόσμος επαραξενεύθη πώς εν τη πόλει των Πατρών, ένθα ρέει ο πλούτος, εβρέθησαν άνθρωποι να διακηρύξωσιν κ ο ι ν ο κ τ η μ ο ν ι σ τ ι κ ά ς αρχάς, ωσανεί χιλιάδες πτωχών απέθνησκον της πείνης στερούμενοι εργασίας, ως συμβαίνει εν Αγγλία και αλλαχού. Ενταύθα όμως δυνάμεθα να είπωμεν ότι ο εργατικός λαός και η κατωτέρα της κοινωνίας τάξις είναι ευδαιμονέστεροι των άλλων, διότι καθ' εκάστην ευρίσκει εργασία, εξ ης απολαμβάνει πλείονα ή όσων έχει ανάγκην, ουδείς δε δύναται να πένηται και λιμώττη, παρά ο τυχόν φύσει ράθυμος και σκληρός. Επήλθεν όμως εποχή, καθ' ην η θερμότης εθέρμενε και τας φύσει θερμάς κεφαλάς των νέων αυτών, οίτινες ενόμισαν ότι δια των αρχών αυτών ή θα κτήσωνται κλέος ή ότι θα δυνηθώσι να εύρωσιν οπαδούς. Διότι δεν είναι ουδόλως παράδοξον τούτο, καθ' όσον από τινος εποχής, αφ' ης μάλιστα συνέστη ο Αχαϊκός Σύλλογος, σ υ λ λ ο γ ο μ α ν ί α, ως ειπείν, κατέλαβε την κοινωνίαν, και μάλιστα την νεολαίαν, ήτις από της ανωτέρας του Γυμνασίου τάξεως μέχρι και αυτών των δημοτικών Σχολείων συνιστώσι Συλλόγους, εν οίς φαντάσθητε τι λαμβάνουσιν χώραν! Ταύτα ήδη περί των εταιριστών. Ήδη δε στρέφοντες τον λόγον προς τον κ. Εισαγγελέα τον επιληφέντα τοιαύτης σοβαράς (!) υποθέσεως φρονούμεν ότι δεν έπρεπε να δώση τόση μεγάλην σημασίαν εις εν τοιούτον μηδαμινόν και όλως παιδικόν κίνημα. Τα πράγματα δεν πρέπει να κρίνωνται και να ρυθμίζονται απολύτως, αλλ' ως εκ των προσώπων και των περιστάσεων. Ούτε τα πρόσωπα, ούτε αι σημερινάί περιστάσεις, και μάλιστα εν Πάτραις, είναι τοιαύται, ώστε να διαταράξωσιν έστω και επ' ελάχιστον, την κοινωνίαν. Τα μέτρα όμως του κ. Εισαγγελέως και η σπουδαιότης της κατηγορίας, ην απήγγειλεν κατά των αισθηματικών, αλλά υπό τούτων επεσκοτιζομένων τον νουν τούτων νέων, αυτά διαταράπτουσι τα πνεύματα και ενταύθα και αλλαχού και μάλιστα εν τω εξωτερικώ, εν οίς η μεγαλοποιός φήμη θέλει παραστήσει τας μικροσκοπικάς ταύτας ενεργείας, ως σοβαράς, εν- δύουσα αυτάς με τον πέπλον της σπουδαιότητος.

Άλλες εφημερίδες όπως οι Μίνως, Τοξότης και Φορολογούμενος, ζήτησαν να τιμωρηθούν οι συντάκτες. Έγραψε η εφημερίδα Φορολογούμενος:

Το κοινόν φρόνημα απαιτεί την παραδειγματικήν τιμωρίαν των ίνα καταπνιγώσι εν καταστάσει εμβρύου δόγματα και αρχαί αίτινες να λογισθώσι μεν κινήματα νοσοούντων εγκεφάλων, αλλά και να παρασύρωσι εν δεδομένη ευκαιρία τα φαυλότερα της κοινωνίας στοιχεία και να εξωθήσωσι αυτά εις έγκλημα.

Πολλά χρόνια αργότερα, ο δημοσιογράφος της Πάτρας Μάκης Αθανασίου, σε μεγάλη ηλικία, γράφει στην εφημερίδα Νεολόγος της Πάτρας σχετικά με την αντιμετώπιση της έκδοσης της εφημερίδας Ελληνική Δημοκρατία από τους θαμώνες των λαϊκών καφενείων της πόλης. Συγκεκριμένα, σε σειρά άρθρων στις 8-10 Ιουνίου 1930, αναφέρει μεταξύ άλλων:

Η πρώτη δημοκρατική εκδήλωση εις την πόλιν μας εσημειώθη το 1877. Δεν ήταν βέβαια σοβαρά, εσκανδάλισε όμως όλες τις εκδιδόμενες τότε δέκα και πλέον εβδομαδιαίες συντηρητικές εφημερίδες, που ανήκαν στα διάφορα κόμματα και δεν ήτο τόσο τακτική η έκδοσίς του και έκαμε στο κοινόν αρκετή εντύπωσι.

Εψιθυρίζετο προ πολλού ότι υπήρχε κάποιος Δημοκρατικός Σύλλογος, ελέγοντο μάλιστα και μερικά ονόματα εκείνων που υπετίθετο ότι τον αποτελούσαν, δεν υπήρχαν όμως ούτε αποδείξεις, ούτε εξηκριβωμένα γεγονότα. Έξαφνα τον Μάιο του 1877 είδε το φως η “Ελληνική Δημοκρατία” τετρασέλιδος εφημεριδούλα ωμορφοτυπωμένη και το περιεργότερο γραμμένη στη δημοτική γλώσσα. Ετυπώθηκεν εις το τυπογραφείον του Αλεξ. Π. Ευμορφοπούλου και εκυκλοφόρησεν ως “Εφημερίς του Δημοκρατικού Συλλόγου Πατρών”.

Η “Ελληνική Δημοκρατία” εκυκλοφόρησεν εις αρκετά φύλλα και οι αργόσχολοι των καφενείων δεν άργησαν να μάθουν το περιεχόμενό της.

Τα βράδυα στις συνοικιακές ταβερνούλες άρχισαν τα σχετικά σχόλια και αι συνήθεις εκδηλώσεις που παρατηρούνται εις τας τοιαύτας περιστάσεις από μερικούς που δεν έχουν άλλη δουλειά να κάμουν και θέλουν να φαίνωνται πως τα ξέρουν όλα. Άνθρωποι αγράμματοι ωμιλούν για τον περίφημον Μάρξ και η θεωρία του εκυκλοφόρει από στόμα εις στόμα εντελώς παρηλλαγμένη.

Ωμιλούν επίσης για κάποιον Μπακωνίν αποθανόντα προ διετίας μέγαν Ρώσσον κοινωνιστήν και συγγραφέα και δεν ήταν ολίγοι που επίστευαν ότι δεν ήτο αδύνατος δια της επικρατήσεως των δημοκρατικών ιδεών η λύσις του... Ανατολικού ζητήματος. Το περιλάλητον ζήτημα, απησχόλει τους πάντας την εποχήν εκείνην και έβλεπον όπισθεν αυτού κρυπτομένους Ρωσσιικούς, Αγ- γλικούς και Γαλλικούς “δακτύλους”.

Κανείς πάντως δεν ήθελε να παραδεχθή ότι οι συντάξαντες και κυκλοφορήσαντες την Ελληνική Δημοκρατίαν» ήταν μερικοί νέοι των οποίων είχαν γνωσθή τα ονόματα και όλοι επίστευον ότι όπισθεν αυτών εκρύπτοντο μεγάλα και επικίνδυνα πρόσωπα πολλούς έχοντας λόγους να συνομνύουν κατά της υφισταμένης τάξεως.

Αλλά, παράλληλα με τμήμα της πατραϊκής κοινωνίας και μερίδα του Τύπου, ανησύχησε και η κεντρική εξουσία της Αθήνας και έτσι, σχεδόν ταυτόχρονα με την έκδοση της εφημερίδας, άρχισαν επίσημα οι διώξεις εκ μέρους του κράτους εναντίον του Συλλόγου και των μελών του και, μάλιστα, κατά συστηματικό τρόπο. Μετά από κυβερνητική εντολή, ο εισαγγελέας Γ. Λυμπεράκης, έδωσε εντολή να ασκηθεί δίωξη και ο ανακριτής Στ. Μπάλμπης άρχισε το ανακριτικό έργο. Έγινε έφοδος της αστυνομίας στο σπίτι όπου στεγαζόταν ο Σύλλογος και συνελήφθησαν οι Δ. Αμπελικόπουλος, Κ. Μπομποτής, Κ. Γριμμάνης, Α. Ευμορφόπουλος, Σπαθάρας και Ασημακόπουλος και προφυλακίστηκαν. Το κατηγορητήριο βούλευμα ανέφερε τα εξής:

Κατηγορούνται: α) ότι συνωμότησαν συνεργόμενοι εν κρυπτώ εις ιδιαίτερον οίκημα και εν προσδιωρισμέναις ώραις θέλοντες να μεταβάλλωσι το καθεστώς σημερινόν πολίτευμα δια βιαίων μέσων και να απομακρύνωσι του θρόνου τον ημέτερον ηγεμόνα Γεώργιον Α', αντιδρύνοντες δημοκρατίαν εν Ελλάδι, β) προσεπάθησαν δια συστάσεως συλλόγου, συνεργόμενοι κατά τον ανωτέρω τρόπον και συνεννοούμενοι μετ' άλλων, να διεγείρουν εμφύλιον πόλεμον δια της εφαρμογής και εκτελέσεως κοινωνιστικών ή σοσιαλιστικών μεταρρυθμίσεων, προκαλούντες τον λαόν εις στάσιν κατά των καθεστώτων και εις κατάργησιν των κειμένων νόμων και εις διαρπαγήν της περιουσίας των ευπόρων, εκ μέρους απόρων εργατών και γ) προσέβαλον την Α.Μ. τον βασιλέα Γεώργιον δια της εκδοθείσης παρ' αυτών και κυκλοφορησάσης ενταύθα και αλλαχού του κράτους εφημερίδος “Ελληνική Δημοκρατία” υπ' αριθμ.1, αρχομένης “Η επανάστασις είναι νόμος της προόδου” και ληγούσης “τέτοιαις λογής είναι οι κοινωνισταί”.

Οι συλληφθέντες δεν αρνήθηκαν τις ιδέες τους, αρνήθηκαν, όμως, να αποκαλύψουν ονόματα, συνεργάτες και οτιδήποτε άλλο σχετιζόταν με το Σύλλογο και τη δράση του. Δήλωσαν ότι δεσμεύονταν με όρκο να μην αποκαλύψουν το παραμικρό.

Ολόκληρος ο αστικός Τύπος της εποχής τάχθηκε εναντίον τους, εκτός από την εφημερίδα Τοξότης του Α. Παπαγιαννακόπουλου. Η υπόθεσή τους έφθασε στη Βουλή, όπου τους υπερασπίστηκε με ζήλο ο Επτανήσιος ριζοσπάστης βουλευτής, Ρόκκος Χοϊδάς. Επίσης, ένας από τους πιο ένθερμους υπερασπιστές τους ήταν και ο Παναγιώτης Πανάς, μέσα από τις στήλες των εφημερίδων του Εργάτης και Ρήγας καθώς και ο Δημοκρατικός Σύλλογος «Ρήγας».11

Οι προφυλακισμένοι έστειλαν επιστολή μέσα από τις φυλακές στην Ομοσπονδία του Ζυρά, και στις 10 Ιουνίου 1877 το Δελτίο της Ομοσπονδίας του Ζυρά έγραψε τα ακόλουθα:

Η Ελλάδα μπαίνει με τη σειρά της στο σύμφωνο των πολιτισμένων εθνών, αυτών που η κυβέρνησή τους αγρυπνά με ενεργητικά μέτρα πίεσης στη διατήρηση της “κοινωνικής τάξης”. Για του λόγου το αληθές, λάβαμε το ακόλουθο γράμμα:

“Φυλακές Πάτρας, 15/27 Μαΐου 1877

κατά τη σύνταξη του φυλλαδίου, οι ακόλουθοι:

Διονύσης Αμπελικόπουλος

Κωνσταντίνος Μπομποτής

Αλέξανδρος Ευμορφόπουλος

Κωνσταντίνος Γριμμάνης

Είμαστε φυλακή εξ αιτίας της δημοσίευσης του πρώτου τεύχους της εφημερίδας μας “Ελληνική Δημοκρατία”, του οποίου θα λάβετε αντίτυπο.

Χαιρετισμοί και Αλληλεγγύη

Κωνσταντίνος Γριμμάνης”.

Ο Τζέιμς Γκιγιώμ (James Guillaume), από τα σημαντικότερα στελέχη της Διεθνούς και άμεσος συνεργάτης του Μιχαήλ Μπακούνιν, σε άρθρο του στο Δελτίο της Ομοσπονδίας του Ζυρά ανέφερε:

Λάβαμε πρόσφατα το πρώτο τεύχος της “Ελληνικής Δημοκρατίας”. Αυτό το τεύχος περιλαμβάνει το πρόγραμμα του “Δημοκρατικού Συνδέσμου του Λαού”, το οποίο έχουμε ήδη αναπαραγάγει, όπως και επεξηγηματικές αναπτύξεις, μια πρόσκληση του “Δημοκρατικού Συνδέσμου” στον ελληνικό λαό για το Ανατολικό Ζήτημα, μερικά τοπικά νέα, ένα άρθρο που αφορά την Κομμούνα του Παρισιού και την περιίληψη, που δημοσιεύτηκε τον Απρίλιο, η οποία αναφέρεται στην απόπειρα ανταρσίας από τον Καφιέρο και τους φίλους του.

Η Ελληνική κυβέρνηση είδε μέσα σ’ αυτή τη δημοσίευση μια απειλή για την “κοινωνική τάξη” και φυλάκισε τους συντάκτες της “Ελληνικής Δημοκρατίας”. Σαν θαύμα τους πέταξε, είτε το επιθυμούσαν είτε όχι, στον επαναστατικό δρόμο. Εμείς στέλνουμε από τη μεριά μας, την έκφραση της πιο θερμής μας συμπάθειας στους θαρραλέους άνδρες, οι οποίοι πρώτοι στο στήθος του ελληνικού λαού, σήκωσαν τη σημαία του μοντέρνου σοσιαλισμού.

James Guillaume.

Η υπόθεση διεθνοποιήθηκε, άρχισαν να ασκούνται πιέσεις προς την ελληνική κυβέρνηση από διάφορες πλευρές και έτσι αποφυλακίστηκαν όλοι στα τέλη του Ιουλίου 1877, με καταβολή χρηματικής εγγύησης και χωρίς να διεξαχθεί ποτέ δίκη.12

Παρ’ όλα αυτά, επειδή χαρακτηρίστηκαν «επικίνδυνοι αναρχικοί» τέθηκαν υπό παρακολούθηση.

Αξίζει, όμως, να δούμε πώς αντιμετώπισε μερίδα του αστικού Τύπου της εποχής το Σύλλογο και τις απόψεις του:

ΟΙ ΝΕΟΙ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΟΙ 13

Τα πνεύματα και την συνείδησιν των κατοίκων της ημετέρας πόλεως ουκ ολίγον συνετάραξεν επ' εσχάτων η εμφάνισις ενταύθα φύλλου τινός υπό το όνομα "Ελληνική Δημοκρατία", εν ω εύρηται αναγεγραμμένα εν σπέρματι πάντα τα παράκοπα δόγματα τα διασαλεύσαντα προ ολίγου έτι τας βάσεις άλλων κοινωνιών· τοσοούτον δε μάλλον κατετάραξε την κοινήν συνείδησιν ενταύθα η εμφάνισις του φύλλου τούτου, διότι το μεν προέκυψεν εν μέσω ημών ως όργανον συνδέσμου ατόμων, αναλαβόντων να διδάξωσι δι' αυτού τον λαόν παράβολα δικαιώματα και να τον ελευθερώσωσι εκ της κοινωνικής πέδης ήτις παραλύει τας δυνάμεις του προ της προόδου ήτις έστιν κατ' αυτούς η επανάστασις, το δε διότι δι' αυτού εγένετο γνωστόν ότι και η κοινωνία ημών τρέφει εν τοις σπλάγχνοις αυτής δηλητηριώδεις όφεις, συ- νωμόττοντας κατά της εννόμου τάξεως και σπείροντες εν αυτή την περί της ιδέας αταξίαν και την εξαχρείωσιν των πνευμάτων, αίτινες εισίν αι βαθύτεραι πληγαί των καθ' ημάς χρόνων. Την πρώτην ταύτην εντύπωσιν εμετρίασεν μεν μετά μικρόν ενταύθα η αποκάλυψις του ποιού και του ποσού των νέων λαοσωτήρων, οίτινες ελλείψει άλλου επιτηδεύματος ανέλαβον το φιλανθρωπι- κόν έργον να σώσωσι τους ομοίους των εκ της πτωχείας και της αμαθείας, δεινών υφ' ων και ούτοι κατατρύχονται, ουδέν ήττον το κοινόν φρόνημα δείκνυται αυστηρόν και διάκειται δυσμενέστατα εισέτι προς αυτούς και απαιτεί την παραδειγματικήν τιμωρίαν των, ίνα καταλήγωσιν εν καταστάσει εμβρύου, δόγματα και αρχαί, αίτινες δύνανται να λογισθώσιν μεν κυήματα νοσούντων εγκεφάλων, αλλά και να παρασύρωσιν, εν δεδομένη ευκαιρία, τα φαυλότερα της κοινωνίας στοιχεία και να εξωθίσωσι αυτά εις το έγκλημα, εις το πετρέλαιον.

Ουχ' ήττον όμως πολλοί υπάρχουν και παρ' ημίν οι φρονούντες και μάλιστα μετά την ως είρηται αποκάλυψιν των μελών του Δημοκρατικού Συνδέσμου του Λαού, ήτις έδειξεν ότι οι αναμορφωταί ούτοι της κοινωνίας εισίν παιδάρια ανάξια προσοχής, μετά τούτο λέγομεν πολλοί φρονούσιν ότι η ποινική δίωξις επί του προ- κειμένου δεν ήτο τόσον αναγκαία και επείγουσα, όσω η υδροθεραπευτική, οι πρωινοί και ορεινοί περίπατοι και εν εμμονή της νόσου, η εφαρμογή του συστήματος του παραδεδεγμένου και εν χρήσει υπό των καλογήρων της μονής των Αγίων Θεοδώρων εν παροιμίαις παθήσει. Την ιδέαν ταύτην ηθέλημεν συνταχθεί και ημείς, αν μη παρίστατο βάσιμος μέχρι τινός η υπόνοια ότι όπισθεν των παιδαρίων τούτων της Ελληνικής κοινότητας, υπολανθάνουσιν άλλα τινά επικινδυνωδέστερα όντα, πολλούς έχοντας λόγους να συνομνύουσι κατά της υφισταμένης τάξεως των πραγμάτων και της κοινωνίας καθόλου, ήτις δεν παρέχει αυτοίς άφθονα τα μέσα της ευζωίας και της τρυφής εις αμοιβήν της ακηδείας των και της στερρότητος του πνεύματός των. Αν η υπόνοια αύτη ελεγχθή αβάσιμος φρονούμεν ότι και η πολιτεία και η κοινωνία οφείλει να δειχθεί προς τους νέους τούτους επεικής κατά λόγου της νεότητος, της απειρίας και του ακινδύνου αυτών. Οπωσδήποτε όμως και αν έχωσι τα πράγματα η πολιτεία έχει καθήκον να περιφρουρήση δι' ων μέσων νόμω κέκτηται την έννομον τάξιν και να εξασφαλίση την κοινωνίαν κατά πάσης υποούλου επιθέσεως· ορθώς όθεν έπραξεν η δικαστική αστυνομία τεθείσα επί τα ίχνη των εργατών του τε Δημοκρατικού Συνδέσμου και του δημοσιογραφικού αυτών οργάνου, απέναντι του οποίου, τη αληθεία, ουδεμία αρχή εντεταλμένη την δίωξιν των εγκλημάτων ηδύναντο ν' αδιαφορήση.

Εν τω πρώτω αριθμώ της Ελληνικής Δημοκρατίας, ον έχωμεν υπ' όψιν, εν κεφαλίδι αυτού αναγράφεται η αρχή ότι "η επανάστασις είναι ο νόμος της προόδου", εν δε τω καταστατικώ του Δημοκρατικού Συνδέσμου του Λαού, όπερ παρατίθεται αμέσως κατωτέρω εν τω ιδίω φύλλω, αναγράφονται τα τερατωδέστερα και ανατρεπτικότερα δόγματα, μαρτυρούντα ότι οι απόστο- λοι αυτών ου μόνον πάσχουσι τερατώδη άγνοιαν των περί ημάς πραγμάτων και των όρων δι' ων λειτουργεί και υπάρχει η ημετέρα κοινωνία, αλλά και παχηλήν άγνοιαν της ευθύνης ην ανελάμβανον δια των πράξεών των, απέναντι των κειμένων νόμων, οίτινες θεωρούσιν αυτάς καταδιωκτέας και αξιοποίνους· και υπό την έποψιν αυτήν οι απονενομημένοι ούτοι νεανίαί είναι, τη αληθεία, αξιολύπητοι. "Η φτώχεια και η αμάθεια λέγει το καταστατικόν των, είναι οι μεγαλύτεραις πληγαίς του λαού, ότι δια να ελευθερωθή ο λαός ο οποίος υποφέρει, πρέπει να σηκωθή αυτός ο ίδιος να ζητήση την ελευθέρωσίν του"· συνεπώς, ο Σύνδεσμος ούτος όστις ανέλαβε την απελευθέρωσιν του λαού εκ των δεινών του, "θεωρεί εχθρούς του όλους όσοι προσπαθούν να διατηρήσωσιν τη σημερινή κατάστασιν" διότι "ενόσω ο λαός είναι φτωχός δεν ειμφορεί βέβαια να αναπτυχθή και προοδεύση· δεν ειμφορεί, γιατί για να ζήση και για να γλυτώση από τα κακά αποτελέσματα της πείνας αναγκάζεται να δουλεύη

αδιάκοπα νύκτα και ημέρα με θυσία της υγείας του και της ζωής του, για να ξεδουλεύη την καθημερινή τροφή του και δεν του μένη καθόλου καιρός και δεν έχει τα μέσα για να εκπαιδευθή και να διδαχθή”.

Για να ελευθερωθή όμως ο λαός από αυτά τα κακά τι πρέπει να κάμη; Πρέπει να σηκωθή ο ίδιος να το ζητήση. Μ’ αυτόν τον σκοπόν εσυστήσαμε τον Δημοκρατικόν Σύλλογον Πατρών, αφελώς επάγουσι, και θέλουμε εργασθή με όλαις μας τας δυνάμεις, έως ότου ο λαός μας εννοήσει και σηκωθεί. Δια την ανάπτυξιν και ευημερίαν του λαού δεν συνιστάται ως μέσον η εργασία και στήριγμα η κοινωνικότης, αλλ’ η αρπαγή και δήλωσις αίτινες άγουσιν εις εύκολον πλουτισμόν. Σημειωτέον ότι καθ’ όλην την συρραφήν ταύτην των δογμάτων της Παρισινής κοινότητος οι ημέτεροι κωμουνισταί αποτείνωνται εις τα φαυλότερα πάθη του όχλου και υποδαυλίζουσιν αυτά επιτηδείως, καλώς γνωρίζοντες εις ποίαν κοινωνικά στρώμματα έπρεπε ν’ αποτανθώσι και που να ζητήσωσι προσυλήτους ή θύματα.

Εκ των ολίγων τούτων δήλον καθίσταται ότι οι νεανίσκοι μας εγένοντο θύματα των δογμάτων εκείνων της αμαθείας, της υπερηφανείας και της κακής φιλοδοξίας ήτις επιθυμεί να υψωθεί κρημνίζουσα αντί να υψωθεί οικοδομούσα, της φιλοδοξίας εκείνης επί των ερειπίων της οποίας θρηνεί ακόμη εις ευγενής λαός της Ευρώπης του οποίου η χώρα έσχε την ατυχίαν ν’ αποβή προ τινων ετών το θέατρον της ενεργείας της, ή μάλλον της θη-ριωδίας και βαρβαρότητός της.

Είναι λυπηρόν, τη αληθεία, ότι αναφαίνονται, έστω και υπό γελοία όψιν, εν τη ημετέρα κοινωνία, δόγματα συνταράξαντα εκ βάθρων άλλας κοινωνίας και προκαλέσαντα δεινά ανεπανόρθωτα, εν τη ημετέρα, ήτις ευτυχώς διετέλει πάντοτε απηλλαγμένη τοιούτον κοινωνικών ελκών: υπό ταύτην δε την έποψιν δικαιολογείται η μεθ’ όλης της αυστηρότητος του νόμου δίωξις των λαοσωτήρων τούτων και η ανησυχία ην ενεποίησεν ενταύθα εις τα πνεύματα η αποκάλυψις αυτών και του θράσους των.

Εννοείται ότι η ανασκευή των κοινών τούτων δογμάτων δεν θέλει απασχολήσει ημάς ποσώς, διότι επί του προκειμένου δεν έχομεν να στηρίζωμεν απέναντι αυτών κλονουμένας πεποιθήσεις, αλλά να οικτείρωμεν γελοίας αποπλανήσεις· δεν έχομεν πως να προλάβωμεν μη κρημνισθώσιν οι οίκοι ημών δια να φέρωμεν την χείρα εις τα θεμέλια αυτών, αλλ’ απλώς να εκδιώξωμεν ενοχλητικάς τινάς εμπίδας παρενοχλούσας τον ύπνον ημών. Διότι άλλως ηθέλαμεν αδικήσει την νοημοσύνην και νομιμοφροσύνην των συμπολιτών μας αν ηθέλαμεν επιχειρήσει τοιούτο άχαρες έργον, αναμασόντες ό,τι κατά κόρον ελέχθη μέχρι τούδε υπό περιπύστων πολιτειολόγων, ν’ αποδείξωμεν δηλονότι ότι υπό την νέαν κατάστασιν των πραγμάτων και την νέαν πολιτειακή διαρρύθμισιν της καθ’ ημάς κοινωνίας, ούτε καταληπτά εισί τα παράκοπα δόγματα τα γεννηθέντα εν άλλοις χρόνοις και εν άλλαις χώραις προς καταπολέμησιν καταστάσεως πραγμάτων παρακωλυούσης δια φραγμών ανυπερβλήτων το άτομον εν τη οδώ της προόδου και της ευημερίας, χάριν προνομιούχων τάξεων, υπέρ των πάντων εθυσιάζοντο: να δείξωμεν ότι ο κατά των κεφαλαίων και της ιδιοκτησίας πόλεμος ο διεξαχθείς άλλοτε, οπότεν ταύτα είσαν προϊόντα προνομιακής καταστάσεως και αυθαιρέτου καταθλίψεως των ζωτικωτέρων στοιχείων των κοινωνιών, σήμερον είναι έγκλημα μυσαρόν, αφού η ιδιοκτησία δεν είναι πλέον το άθλον της βίας και της κατακτήσεως, αλλά της εργασίας της οικονομίας και της αποταμιεύσεως και συνεπώς ουδενός χρηστού και τιμίου ανδρός κινεί τον φθόνον· ότι σήμερον η ανάπτυξις του ατόμου ουδαμώς δεσμεύεται υπό περιοριστικών θεσμών και ότι το στάδιον των γραμμάτων της επιστήμης των βαθμών και της διακρίσεως είναι αναπεπταμένον παντί φέροντι εφόδια την δραστηριότητα, την χρηστότητα και τον ορθόν νουν.

Βεβαίως χάριν των Πατρινών κωμουνιστών δεν θ’ αποδείξωμεν ενταύθα τας φυσικοτέρας, τας εναργεστέρας και τας καθολι- κώτερον παραδεδεγμένας ιδέας, επαναλαμβάνομεν αυτοίς μόνον απλώς ό,τι είπεν ο κ. Θιέρσος εις τους Παρισινούς συναδέλφους των πρότινων ετών. “Αν αγαπάτε τον λαόν λαλείτε προς αυτόν καθώς λαλεί η θρησκεία χωρίς να ελαττώσητε το εις την ψυχήν του ενυπάρχον αίσθημα των δικαιωμάτων του, χωρίς να κολακεύσητε τα πάθη του ή την αδράνειαν και την κακήν θέλησιν των κυβερνήτων· λέγετε μόνον αυτώ ότι υπάρχουσι δι’ όλους λύπαι και θλίψεις άφευκτοι εγκείμενοι εις την ουσίαν αυτής της ανθρωπίνης φύσεως, λύπαι τας οποίας δεν έστειλεν εις αυτόν ο πλούσιος, αλλά τας έπλασε δι’ αυτόν ο Θεός, ως ελατήριον ωθούν αυτόν από την απραξίαν εις την πράξιν, δηλαδή εις την ζωήν. Αυτά λέγετε αυτώ αν δεν θέλετε να διπλασιάσετε τας λύπας του και να τας μεταβάλητε εις μανίαν ασεβή ήτις αργά ή τάχιον θα στραφή κατ’ αυτού του ιδίου καθώς το όπλον το εμπύπτον εις άφρονα χείρα, όπερ φονεύει ου

μόνον τους άλλους αλλά και τον μεταχειριζόμενον αυτό. Δεν διδάσκω την αδιαφορίαν εις τας συμφοράς του λαού αλλά ζητώ την ακριβή εκτίμησιν των συμφορών τούτων, την διάκρισιν και την εφαρμογήν της αληθινής θεραπείας”.

Η ανακριτική αρχή επιληφθείσα επί του προκειμένου ανακρίσεων ανεκάλυψε το οίκημα εν ω συνήρχοντο ενταύθα τα μέλη του Δημοκρατικού Συλλόγου, εύρε δ’ αυτό συσκευασμένον φιλοκαλώς με βιβλιοθήκην πλουσίαν εκ των συγγραμμάτων όλων εν γένει των κοινωμιστών με τας εικόνας των επισημοτέρων εργατών του Παρισινού Δήμου και άλλων: κατέσχε πρακτικά και την αλληλογραφίαν του Συλλόγου, προέβη δε εις την σύλληψιν των ιδρυτών αυτού Δ. Αμπελικοπούλου, Κ. Γριμάνη, Αλεξάνδρου Ευμορφοπούλου, Κ. Μπομποτή, Σπαθάρα και Ασημακοπούλου, προς ους απηγγέλθη κατηγορία ότι συνώμοσαν θέλοντες να μεταβάλωσιν το καθεστώς πολιτεύμα δια βιαίων μέσων και να απομακρύνωσι του θρόνου τον Ηγεμόνα, προσπαθώντας να εξεγείρωσι τους πολίτας κατ’ αλλήλων προς τούτον τον σκοπόν. Ανακριθέντες ούτοι δεν απέκρυψαν τας προθέσεις των, ωμολόγησαν τας αρχάς αυτών μετά παρρησίας, αλλ’ απέφυγον να κατονομάσωσι τους εταίρους και προσηλύτους αυτών, οίτινες εν τούτοις δεν πρέπει να ήναι πλείονες των δώδεκα, αν κρίνωμεν εκ των εν τω Συλλόγω ευρεθέντων καθισμάτων. Οι νέοι ούτοι ανήκουσιν εις οικογενείας χρηστάς διακριθείσας πάντοτε επί φρονήμασι συντηρητικούς, άπορον δ’ είναι πώς διεστράφη το πνεύμα των εις τοιούτον βαθμόν.

Περιήλθε εις χείρας ημών το υπ’ αριθμόν 1 και από 6 (18) Μαρτίου ε.ε. φύλλου της εν Βολωνία εκδιδομένης εφημερίδος Il Martello, εν ω μετά δικαίας αγανακτήσεως αναγιγνώσκομεν την επομένη επιστολήν.

“Η εν Πάτραις εισαγγελική αρχή είναι εν γνώσει της επαναστατικής, εχούσης σκοπούς, κοινωμιστικής ταύτης εταιρείας; Εάν όχι, ας ομολογήση ότι είναι αναξία της θέσεως ην κατέχει, εάν δε απεναντίας γνωρίζη την ύπαρξιν της κατά των καθεστώτων εργαζομένης ταύτης εταιρείας και ουδέν κατ’ αυτής ενήργησεν, ας ομολογήση ότι είναι επίορκος. Γνωρίζοντες καλώς την προ- ηγουμένην του Λομβάρδου διαγωγήν, ουδόλως διστάζομεν να πιστεύσωμεν ότι και ούτος αποτελεί μέλος της κοινωμιστικής ταύτης εταιρείας. Εξ άλλου όμως έχοντες υπ’ όψιν τον προδοτικόν του ανθρώπου τούτου χαρακτήρα, είμεθα υπερβέβαιοι ότι άμα παρουσιασθείσης ευκαιρίας θέλει μετά μεγίστης ασυνειδησίας καταπροδώσει ούτος τους συνεταιίρους του και επέλθει τοιουτοτρόπως η αποσύνθεσις αυτής. Δυστυχώς φαίνεται, ότι ανθελληνικάί ενέργειαι εύρον παρ’ ημίν αργυρώνητα όργανα, όπως υποσκάψουσιν την βασιλείαν και τον ελληνισμόν, καθ’ ην στιγμήν η Ελλάς δείται όλης της ενεργείας και της αδελφικής σύμπνοιας των απανταχού τέκνων της. Είναι όλως περιττόν να διερμηνεύσομεν ημείς το φρόνημα του ημετέρου έθνους. Τούτο εξεδηλώθη ήδη εμφαντικώτερα, ότι, εν πλήρει ανεξαρτησία το έθνος ευρισκόμενον, πρόκειτο να ορίση το είδος του πολιτεύματος, εφ’ ω αγαπά και αναγκαίως στέργει να ζήση. Αι εθνικάί δε συνελεύσεις από το 1821 εξεδήλωσαν πάντοτε ομοφώνως μοναρχικάς τάσεις, σύμπαν δε το έθνος, κατά το 1863, εζήτει βασιλέα, έστω και χάρτινον.

Τι ζητούσι λοιπόν σήμερα οι καλοί πατριώται, γράφοντες εις ξένας εφημερίδας, ότι εκ της επαναστάσεως μόνης δύναται να ελπίσωσιν; Επιδιώκουσι την ανατροπήν των καθεστώτων, ίνα δι’ αυτής πραγματοποιηθώσιν οι κοινωμιστικοί αυτών σκοποί; Ευτυχώς γνωρίζοντες τα φιλοβασιλικά του ημετέρου έθνους φρονήματα, ουδόλως φοβούμεθα εκ των μικροραδιουργιών εξημμένων τινών ανθρώπων, οίτινες επιδεικνύομενοι esprit fort, επιδιώκουσι τα αδύνατα και εις ουδέν λογίζονται, εάν επισύρωσιν εις αυ- τούς την κατάραν του έθνους και την αυστηράν των νόμων τιμωρίαν. Περιμένοντες να ίδωμεν τι εν προκειμένω θα ενεργήση η ελληνική κυβέρνησις, αρκούμεθα επί του παρόντος εις όσα ανωτέρω διελάβωμεν”.

Η ίδια εφημερίδα στο τεύχος 57, της 24ης Μαΐου 1877, αναφέρει:

Δί’ όσα προ δύο περίπου μηνών εγράψαμεν περί την εν Πάτραις κοινωμιστικήν εταιρείαν εδικαιώθημεν πληρέστατα. Η υπό των νέων communards έκδοσις του φύλλου της εφημερίδος αυτών, “Ελληνική Δημοκρατία” καλουμένην, εγένετο αφορμή της συλλήψεως και της κατ’ αυτών εκδόσεως κατηγορίας...

Ο “Φορολογούμενος”, όστις μνημονεύων τα παρ’ ημίν τότε αποκαλυφθέντα, απεκάλεσε ταύτα εγρηγορότων ενύπνια και *ria desideria*, αναγκάζεται ήδη να γράψη μετά πολλής εμβρίθειας μακρότατον άρθρον όπως εξελέγη και αποδοκιμάση τας ολεθριωτάτας αρχάς των κομμουνιστών της φιλοπροόδου πατρίδος του. Ούτε επιφύβους θεωρούμεν τους τα τοιαύτα απενοημένα κινήματα επιδιώκοντας, ούτε ατιμωρήτους, αφ’ ετέρου φρονούμεν ότι

πρέπει να αφήσωσιν αι αρμόδιαι αρχαί τους εργάτας τοιούτων σχεδίων, ως ο “Τοξότης” γνωματεύει. Επειδή το καθεστώς πρέπει να είναι σεβαστόν εις πάντας, εφ’ όσον η εθνική θέλησις διατηρεί αυτό απαρασάλευτον καθήκον και δικαίωμα έχουσι αι επιτετραμμένοι την τήρησιν του καθεστώτος τούτου αρχαί να τιμωρώσιν αδιακρίτως πάντα αποπειρόμενον την διατάραξιν και την δια βιαίων μέσων ανατροπήν αυτού. Η ελαστικότης δε του χαρακτήρος υμών και το ευκαταφρόνητον προς την εν ου δέοντι επιείκίαν εγένοντο κυρίως η αφορμή όπως συγχωρούνται παρ’ ημίν πράγματα, άτινα προϊόντος του χρόνου επήνεγκον την ενεστώσαν παραλυσίαν, ης απογευόμεθα ήδη τους πικρούς καρπούς. Υπ’ αρκετών δεινών ταλαιπωρείται η ελληνική κοινωνία. Δέον δε να ληφθώσιν όλα τα κατάλληλα και εγκαίρως πρόσφορα μέτρα, όπως μη επιπέση επ’ αυτής και η ψωραλέα επίδρασις των κοινωνιστικών φαντασιοπληξιών μετά των ολεθρίων αυτής επακολουθημάτων.

Και ένα ακόμα, ειρωνικό, σχόλιο από την Εφημερίδα της Αθήνας, στο τεύχος 139 της 19ης Μαΐου 1877:

Ελπίζομεν ότι μετά την προανάκρισιν θ’ αφεθώσιν ελεύθερα τα μέλη του Δημοκρατικού Συλλόγου, διότι άλλον δεν κάμνουν ή να μεταφράζουν ήδη γραφείσας θεωρίας, αι οποίαι αν πρόκειται ποτέ να επικρατήσωσι θα έλθουν και χωρίς να τας μεταφράζουν. Τώρα η σύλληψις των είναι χειροτέρα ή αι δημοσιεύσεις των.

Εκτός, όμως, από το κράτος και τον αστικό Τύπο, οι πρώτοι αυτοί αναρχικοί της Πάτρας είχαν να αντιμετωπίσουν και μερικούς σοσιαλιστές (ίσως και αναρχίζοντες) της εποχής, οι οποίοι τους εναντιώθηκαν, όπως ο Δήμος Παπαθανασίου, ο οποίος στην εφημερίδα του Μέλλον, έγραψε, ανάμεσα στα άλλα, ότι «ο κοινωνισμός είναι το έπακρον του δεσποτισμού» (!). Ο ίδιος, όμως, πριν λίγα χρόνια, υμνούσε τις ιδέες του Πιέρ Ζοζέφ Προυντόν και την Παρισινή Κομμούνα.

Επίσης ο Βασίλης Καλλιοντζής τάχθηκε και αυτός εναντίον του Δη-μοκρατικού Συνδέσμου:

ΟΦΕΙΛΟΜΕΝΗ ΔΗΛΩΣΙΣ 15

Επειδή σκοπίμως ίσως υπό τινων διεδόθη, υπ’ άλλων δε αβασανίστως επιστεύθη ότι είμαι μέλος ή και ιδρυτής του λεγομένου Δημοκρατικού Συνδέσμου Πατρών, σπεύδω να διακηρύξω ότι το τοιούτον είναι όλως ανυπόστατον και ψευδές, τοσούτο μάλλον καθ’ όσον οι αποτελούντες τον δημοκρατικόν τούτον σύνδεσμον - αν δύνανται ποτέ να ονομασθή τοιούτος - πέντε ή εξ τον αριθμόν, είναι λειποτάκται της μερίδος μας και επομένως μετά τοιούτων ανθρώπων ήτο και είναι φυσικώς αδύνατος πάσα υψηλή, σπουδαία και ειλικρινής συνεργασία.

Άλλως τε, καίτοι κατ’ αρχήν και αδιάσειστον πεποιθήσιν δημοκρατικοί, ουχ’ ήττον όμως φρονούμεν, ως και δια της “Ελληνικής Επανάστασεως”, άλλοτε υπεστηρίξαμεν ότι κατά το παρόν και μέχρις ου μορφοθώσι και παγιωθώσι κόμματα αρχών και αληθώς εθνικά, ακινδύνως το καθεστώς ν’ αντικαταστήσωσι δυνάμεθα, ο θεσμός της βασιλείας δια την Ελλάδα είναι μια ανάγκη, την δε ανάγκην ταύτην καταφανέστατην εις το έθνος κατέστησεν η απέναντι των λυσσωδώς περί την εξηυτελισμένης εξουσίας διαμαχομένων φατριών τελευταία συνταγματικοτάτη της βασιλείας διαγωγή, εξ ης οι αληθείς φιλοπάτριδες χρηστής ελπίδος περί της εν ενθέτω καιρώ σωστικής ενεργείας της ερύσθησαν.

Επομένως, κατά το παρόν, πάσα άλλη ενέργεια και σκέψις, οθενδήποτε προερχομένην αφροσύνην εσχάτην ή ιδιοτέλειαν ενόχου αποδεικνύει και τα πολυτιμώτερα του έθνους συμφέροντα, εις τας παρούσας μάλιστα κρισιμότητας δια τον Ελληνισμόν περιστάσεις καιρίας να παραβλάβη δύναται. Μόνον δε εν αποτυχία και των υπολειπομένων ως ανωτέρω ελπίδων, αλλά μόνον τότε δυνάμεθα και οφείλομεν μάλιστα να καταφύγωμεν εις τα έσχατα μέτρα. Τούτο υπαγορεύει η φρόνησις και ο κα-θαρός πατριωτισμός. Β.Γ.Καλλιοντζής.16

Αξίζει, όμως, να παραθέσουμε και ένα ακόμα άρθρο όσον αφορά το Δημοκρατικό Σύλλογο Πάτρας:

“ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ”

Υπό τον τίτλον τούτον εξεδόθη ενταύθα και κυκλοφόρησε προ πέντε ημερών ο πρώτος αριθμός της προ πολλού αγγελθείσης εφημερίδος του λεγόμενου Δημοκρατικού Συνδέσμου του Λαού. Δια του δημοσιογραφικού τούτου

οργάνου ανακηρύσσονται και υποστηρίζονται αναφανδόν και απροκαλύπτως αρχαί και ιδέαι κοινωνιστικάί, εν δε τη αναπτύξει αυτών υπολανθάνει πρόκλησις του λαού εις ανατροπήν των καθεστώτων.¹⁷

Η εισαγγελική αρχή, μετά προκαταρκτικής τινάς ενεργείας, ενετείλατο τακτικόν ανακριτή να προβή, και προέβη ούτος, εις ανακρίσεις, αποτέλεσμα των οποίων υπήρξεν η σύλληψις, ανάκρισις και προφυλάκισις των του Δημοκρατικού Συνδέσμου πρωθιδρυτών, κ. Αλ. Ευμορφοπούλου, Κων. Γριμμάνη, Διον. Αμπελικοπούλου και Κ. Μπομποτή.

Άπαντες ούτοι, εξ αγαθών οικογενειών ορμώμενοι και εξ ιδίας εργασίας τα προς το ζην ποριζόμενοι, ωμολόγησαν ότι τυγχάνουσιν εξ ακραδάντου πεποιθήσεως τα κυρίως δρώντα του αδοκήτως ενταύθα αναφανέντος κοινωνιστικού σωματείου πρόσωπα, απέφυγον δε να κατανομάσωσιν τους ενάριθμους αυτούς προσηλύτους, ων τινάς όμως ανεύρε και προφυλάκισεν η ανάκρισις. Η κατηγορία ήτις τους απηγγέλη είναι ότι “συνώμοσαν θέλωσιν να μεταβάλωσιν το καθεστώς πολίτευμα δια βιαίων μέσων και ν’ απομακρύνωσι του θρόνου του τον Ηγεμόνα, προσπαθούντες να εξεγείρωσι τους πολίτας κατ’ αλλήλων προς τούτον τον σκοπόν”.

Βεβαίως και εκ του αριθμού των προσώπων των συγκροτούντων την ενταύθα κοινωνιστικήν παρωδίαν και εκ της απλότητος των ενεργειών, της παρ’ ημίν σοσιαλιστικής εταιρείας, δύναται έκαστος να εννοήσει ότι το πράγμα είναι άμοιρον σπουδαιότητος και δεν πρέπει η δικαιοσύνη φανή επί του προκειμένου υπέρ μέτρον αμείλικτος και απηλής. Δεν υποστηρίζωμεν ότι έκαστος, διότι είναι Έλλην, δύναται να λέγη και να πράττει ό,τι θέλη, αλλά και δεν βλέπομεν το λυσιτελές της ψυχρής και αδυσωπήτου καταδιώξεως, ήτις πρέπει να παρακολουθεί τα κοινά αδικήματα, την διάπραξιν των οποίων υπαγορεύει αγενές ατομικής ιδιοτελείας πάθος και ουχί ευγενής προς το κοινό συμφέρον πόθος. Ουδεμίαν ημείς έχομεν αμφιβολίαν ότι η τετράς των συλληφθέντων και προφυλακισθέντων κοινωνιστών ελαύνεται μεν υπό ειλικρινών περί προόδου της ανθρωπότητος επιθυμιών, αλλά δεν έλαβεν ευκρινή και σαφή ιδέαν περί της αληθούς αποστολής των κομμουνιστών εν τω κόσμω, δια τούτο δε τυγχάνει συγγνωστή. Το εφ’ εξής καταχωριζόμενον πρόγραμμα κοινωνιστικής τινός εφημερίδος, εν Μαδρίτη, το πρώτον εκδοθείσης, αποδεικνύει ότι οι κομμουνισταί ουδένα των ηθικών δεσμών, οίτινες συγκρατούσι και προάγουσι τας ανθρωπίνας κοινωνίας, αναγνωρίζουσιν. Ιδού αυτό: “Δηλοποιούντος του σκοπού και τους στοχασμούς της ημετέρας διακηρύξεως, λέγομεν ότι είμεθα άσημοι. Ημείς είμεθα εκείνη η μερίς, ήτις ονομάζεται η κόπρος της κοινωνίας”. Η συνομολογία ήτις μας ενώνει με τους αδελφούς μας εις την δυστυχίαν, είναι η αδικία και η ανισότης. Ημείς είμεθα οι λευκοί αιχμάλωτοι. Εργασία ακατάπαυστος είναι η ημετέρα άλυσσος. Αδυναμία η ημετέρα μάστιγξ. Η αθλιότης η ημετέρα ζωή και το νοσοκομείον το ημέτερον καταφύγιον. Εν τη συμπαθεία, ήτις αποθαρρύνει ευρίσκομεν ανακούφισιν, και εν μόνω τω θανάτω ανάπαυσιν. Θα υποφέρωμεν ημείς επί μακρόν τοιούτου όνειδος; Τοιαύτην ατιμίαν; Όχι. Μυριάκις όχι. Ημείς είμεθα οι απόκληροι, οι ειλωτες, οι ουτιδανοί, η κόπρος, η λάσπη της κοινωνίας. Ημείς είμεθα εκείνοι οίτινες δεν έχουν ούτε αίσθημα, ούτε ανατροφήν, ούτε αιδώ. Ημείς εταλαιπωρήθημεν και ταλαιπωρούμεθα υπερμέτρως, αλλ’ η ώρα της επανορθώσεώς μας είναι εγγύς. Επί του βωμού της ημετέρας συνειδήσεως, ημείς οι εκδόται της εφημερίδος ταύτης διαδηλούμεν πανηγυρικώς δυνάμει της αυτονομίας μας ότι από σήμερον σκοπούμεν να θραύσωμεν πάντα δεσμόν, όστις μας ενώνει εις την κοινωνίαν, προξενεί ύβριν εις την ημετέραν αξίαν και επαναφέρει εις αιχμαλωσίαν την ύπαρξίν μας. Ναι, σύντροφοι. Ας ενωθώμεν και με κεφαλήν υψωμένην και με ψυχήν σταθεράν ας φωνάξωμεν με φωνήν ηχήεσαν και εμπνέουσιν τρόμον εις τους τυράννους: “Πόλεμος κατά του πλουσίου. Πόλεμος κατά του ισχυρού. Πόλεμος κατά της κοινωνίας”. Είπομεν. Τώρα εσείς είσθε εν γνώσει. Σκοπός ημών είναι να κάμωμεν έναν πόλεμον άνευ ανακωχής, έναν πόλεμον θανάτου εναντίον σας, μικροί τύραννοι, πολίται βλάκες, προ- δόται, κτηματία κακούργοι, ευνοούμενοι υιοί της τύχης, κλέπται ασυνείδητοι του ιδρώτος του λαού. Εναντίον σας διευθύνωμεν τα κτυπήματά μας, οιονδήποτε καν φέρητε όνομα εις την ανθρωπίνην κωμωδίαν, Πάπα ή Αυτοκράτορος, πρίγκηπος ή αριστοκράτου, ιερέως ή λαϊκού, κεφαλαιούχου ή ιδιοκτήτου. Ετοιμάσατε τα όπλα σας άνανδροι. Ημείς δεν φοβούμεθα. Προετοιμάσατε εναντίον μας τους ατίμους σας οπαδούς. Έφθασεν η ώρα, καθ’ ην δεν μας προξενεί φόβον ο κρότος των τηλεβόλων σας. Ημείς σας περιφρονούμεν. Ημείς γελώμεν με την μανίαν σας, ρυπαράί έχιδναι, ύαιναι ανθρωπόμορφοι. Τέρατα της κοινωνίας! Ημείς δεν σας αποκρύπτωμεν τους σκοπούς μας. Θέλομεν απόλυτον και πλήρη ισότητα κοινωνικήν. Ημείς έχομεν δύναμιν και μέσα αρκετά ίνα πραγματοποιήσωμεν αυτήν την υψίστην ιδέαν. Ημείς είμεθα πολλοί, αναρίθμητοι, περισσότεροι παρ’ όσους νομίζετε, καθ’ ότι εν μέσω των ηδονών και ακολουσιών σας δεν δύνασθε να ακούσητε τα αναθέματα και τας αράς, αίτινες εξέρχονται από το σκότος, εις το οποίον

μας ερρίψατε. Μην εμπιστευέσθε εις τας αλύσσεις με τας οποίας μας εδέσατε, επειδή, αν αναγνωρίσητε την ιστορίαν, θα μάθητε ότι εις την Ρωμαϊκήν Αυτοκρατορίαν υπήρξεν εις άσημος, εις μονομάχος, ο οποίος επί κεφαλής μιας δρακός αιχμαλώτων έκαμε να τρομάξη η ισχυροτέρα τυραννίς του κόσμου. Και αν θέλετε και άλλα παραδείγματα, παρατηρήσατε τα καπνίζοντα εισέτι ερείπια, άτινα μαρτυρούσι την σταθερότητα και την αξίαν των νεωτέρων αιχμαλώτων, οίτινες πλέον των εκατό ημερών υψώσαν κεφαλήν εις πλείστας μάχας κατά τακτικού στρατού. Όταν ο λαός υπερασπίζεται υποθέσεις τόσον αγίας και νομίμους και μάχεται εν ονόματι της ανθρωπίνης αξίας, παροτρυνόμενος από την πείναν και από του πόθου της εκδικήσεως, δεν υπάρχουν καρδιαί δειλαί, ψυχαί άνευ ενθουσιασμού.

Ως προς το είδος του πολιτεύματος, άπαντα τα μέχρι τούδε γνωστά είναι κακά δι' ημάς, επειδή υφ' όλα η τύχη μας είναι να υποφέρωμεν δ' ως στήριγμα εις τους φιλοδόξους πολιτίσκους, λαμβάνοντες πρώτον τα κτυπήματα των αντεπαναστατών. Ημείς εγίναμεν το ελεεινόν παίγνιον, μας παρεγνώρισαν αείποτε αφού μας μεταχειρίσθησαν. Αναρχία είναι ο μόνος ημών τύπος. Το παν δι' όλους και το παραδέχεσθαι εις την εξουσίαν και αυτήν την γυναίκαν. Ιδού το πολίτευμά μας. Από αυτήν την ευρείαν ή μάλλον τακτικήν αταξίαν, θα προκύψη η αληθής αρμονία. Η γη και τα προϊόντα της καθιστάμενα ιδιοκτησία παντός, θα θέσουν τέρμα εις τας κλοπάς, την τοκογλυφίαν και την φιλαργυρίαν. Καταστρεφομένων των δεσμών της οικογενείας και καθιερωμένης της ελευθέρας αγάπης, θα εκλείψει η προαγωγή δημοσία τε και ιδιωτική και το ιδεώδες του Έλληνο νομοθέτου θα πραγματοποιηθή. Οι νέοι θα αγαπούν και θα σέβονται τους μεγαλυτέρους των, και εις πάντα άνθρωπον γέροντα θα καθορώσιν έναν πατέρα, εις πάσαν δε γυναίκαν ομοίας ηλικίας μίαν μητέρα και μίαν αδελφήν. Ελευθερούμενοι από το φόβητρον, το καλούμενον Θεόν, και αφήνοντες αυτό να φοβίζει τα παιδιά θα ιδωμεν εξαφανιζόμενας από προσώπου γης τας βιομηχανίας εκείνας, αίτινες καλούνται θρησκείαι και αίτινες χρησιμεύουν μόνον εις το να παχύνουν τους αγύρτας, τους καλουμένους ιερείς, των οποίων η εντολή είναι ν' απατούν και να εκφοβίζουν τους μωρούς. Τούτον είναι το πρόγραμμά μας. Αλλά πριν το θέσωμεν εις ενέργειαν, ανάγκη να καθαρισθή η ημετέρα κοινωνία. Είναι αναγκαία μια χύσις αίματος, ήτις να διαρκέση μεν ολίγον, αλλά να είναι άφθονος, έκτακτος. Οι σεσηπότες κλάδοι του κοινωνικού δένδρου πρέπει να εκκοπώσιν, όπως αυτό δυνηθή να ισχυροποιηθή και ακμάση. Τοιαύται είναι αι επιθυμιαί και συστάσεις μας, ήδη δε, όπου το εμάθετε, τρέμετε σεις, χονδροί πολίται, επειδή η τυραννία σας παίζεται επί του ζατρικίου. Κάμετε τόπον εις τους γυμνητεύοντας. Η ημετέρα μαύρη σημαία εξηγήθη: Πόλεμος κατά της οικογενείας. Πόλεμος κατά της ιδιοκτησίας. Πόλεμος κατά του Θεού.

Όταν αποφυλακίστηκαν, οι αναρχικοί της Πάτρας δεν συνέχισαν όλοι τη δράση τους. Ο Κωνσταντίνος Γριμμάνης στη δεκαετία του 1880 συνεργάστηκε με την εφημερίδα Πελοπόννησος. Ο Αλέξανδρος Ευμορφόπουλος έγινε εκδότης και εξέδωσε μια πατριωτική εφημερίδα, την Επί τα Πρόσω, η οποία, όμως, στη δεκαετία του 1890 άλλαξε χέρια, πέρασε στον Ιωάννη Μαγκανάρα και έγινε το εκφραστικό όργανο της μετέπειτα Αναρχικής Ομάδας «Επί Τα Πρόσω».

Αυτοί που συνέχισαν τη δράση ήταν ο Διονύσης Αμπελικόπουλος, ο δικηγόρος Κωνσταντίνος Μπομποτής και ο Γεώργιος Παπαρρήτωρ. Το 1882, ο δεύτερος εξελέγη γραμματέας του Αχαϊκού Συλλόγου και με την ιδιότητά του αυτή έδινε διαλέξεις για τα δικαιώματα του ανθρώπου, οι οποίες δημοσιεύονταν στην εφημερίδα Εργάτης. Ο τρίτος συμμετείχε στην ίδρυση ενός σοσιαλιστικού κύκλου, υπό την ηγεσία του Πλάτωνα Δρακούλη το 1885 στην Αθήνα.¹⁸

Ο Διονύσης Αμπελικόπουλος είναι ο μόνος που συνέχισε να αλληλογραφεί με αναρχικές ομάδες και έντυπα του εξωτερικού, μέχρι τουλάχιστον τις αρχές του 1880, στέλνοντας ανταποκρίσεις, οι περισσότερες από τις οποίες δημοσιεύθηκαν στο Δελτίο της Ομοσπονδίας του Ζυρά. Αλλά οι επαφές αυτές χάθηκαν λόγω του σταδιακού μαρασμού των τμημάτων της Διεθνούς, αποτέλεσμα κυρίως της καταστολής, μετά από μια διακρατική ευρωπαϊκή συμφωνία στη δεκαετία του 1870, στην οποία συμμετείχε και η Ελλάδα.

Αξίζει, όμως, να παραθέσουμε στη συνέχεια κάποια αποσπάσματα από τις ανταποκρίσεις, η ευθύνη των οποίων είναι κατά μεγάλο μέρος του Διονύση Αμπελικόπουλου:

Ελλάδα. Ένα γράμμα από την Πάτρα σε κάποιο φίλο, μας δίνει κάποιες λεπτομέρειες για το σοσιαλιστικό κίνημα στην Ελλάδα, ενώ περιέχει και τη μετάφραση του άρθρου που προκάλεσε τη φυλάκιση των συντακτών της “Ελληνικής Δημοκρατίας”. Αυτό το άρθρο είναι πολύ μεγάλο για να το μεταφέρουμε ολόκληρο εδώ. Είναι γραμμένο αποκλειστικά

από την άποψη του επαναστατικού και διεθνιστικού σοσιαλισμού. Αφού έδειξαν ότι το Ανατολικό Ζήτημα (όπως και όλα τα εθνικά ζητήματα), δεν είναι παρά ένα μέσο που χρησιμοποιεί η αστική τάξη για να εκμεταλλεύεται το λαό, οι συντάκτες καταλήγουν ως εξής:

“Πρέπει, λοιπόν, να ξέρουμε μια για πάντα ότι οι Τούρκοι δεν υπάρχουν μόνο στη Θεσσαλία, αλλά τους έχουμε μέσα από τους ίδιους τους τοίχους και μέσα στα σπίτια μας. Κι αν είμαστε λίγο έξυπνοι, πρέπει να αρχίσουμε να κυνηγάμε τους Τούρκους του εσωτερικού πριν σκεφτούμε τους άλλους. Αυτό είναι το καθήκον μας και γι’ αυτό το λόγο δημιουργήθηκε ο Δημοκρατικός Σύνδεσμος του Λαού. Αυτοί που θέλουν να δουλέψουν για το καλό του προλεταριάτου, ας έρθουν μαζί μας.” Όπως έχουμε, ήδη, πει σε προηγούμενο τεύχος, οι συντάκτες της “Ελληνικής Δημοκρατίας” δεν έχουν απελευθερωθεί παρά μόνο προσωρινά και υπό επίβλεψη. Η κυβέρνηση σκοπεύει να ακολουθήσει μια διαδικασία που θα κριθεί σύντομα.

Το γράμμα από την Πάτρα, από το οποίο παραθέσαμε κάποια αποσπάσματα, προσθέτει: “Είμαστε πεπεισμένοι ότι η λύση του κοινωνικού ζητήματος δεν είναι δυνατή χωρίς κοινωνική επανάσταση και ότι όσοι σκέφτονται διαφορετικά απατώνται. Η επανάσταση δεν είναι απλά ένα μέσο, είναι μια αρχή που πρέπει να υποστηριχθεί. Πρέπει άμεσα να βάλουμε σ’ εφαρμογή τα ιδανικά μας. Γι’ αυτό εγκρίνουμε τα γεγονότα του Μπενεβάν, όχι ως μια προσεκτική ενέργεια, αλλά ως μια αναγκαία ενέργεια. Η προσοχή, έτσι όπως την αντιλαμβάνονται οι εχθροί μας, δεν αξίζει τίποτα έτσι όπως είναι τα πράγματα. Πρέπει ο λαός να κάνει κάποια εξάσκηση, πριν φτάσει στην επανάσταση”. Τμήματα του Δημοκρατικού Συνδέσμου του Λαού φτιάχνονται στην Αθήνα, τη Σύρο, το Νησί (Μεσσήνη), τη Βοστίτσα, τα Φιλιατρά και την Κεφαλονιά. Ελπίζουμε ότι σύντομα η Ελλάδα θα σχηματίσει μία από τις Περιφερειακές Ομοσπονδίες της Διεθνούς. 19

Και ένα άλλο κείμενο:

Οι φίλοι από την Πάτρα, οι συντάκτες της επαναστατικής σοσιαλιστικής εφημερίδας “Ελληνική Δημοκρατία”, αφέθηκαν ελεύθεροι με εγγύηση. Μας γράφουν ένα απ’ αυτά τα ενθουσιώδη γράμματα, που μας θυμίζουν τους πρώτους αγώνες και τις πρώτες νίκες.

“Η έκδοση”, λένε, “του πρώτου τεύχους της επαναστατικής σοσιαλιστικής εφημερίδας μας, έκανε μεγάλη εντύπωση σ’ αυτό που συνηθίζουμε να λέμε κατώτερη τάξη”. Αυτή η κατώτερη τάξη επικροτούσε ενεργητικά τις αρχές μας, που μόλις τις καταλάβαινε, παντού συζητούσαν για το κοινωνικό ζήτημα... Όχι μόνο στους λίγους μήνες απ’ όταν μπορέσαμε να εκδόσουμε το πρώτο μας τεύχος, τα όσα γράφαμε έγιναν κατανοητά από το λαό.

Είμαστε σίγουροι ότι τώρα ο λαός θα μπορούσε να μας δώσει μαθήματα... Τι αυταπάτη, τι ουτοπία να πιστεύει κανείς ότι θα ήταν δυνατόν να λυθεί το κοινωνικό ζήτημα, χωρίς επανάσταση! Μας το διδάσκει ο ίδιος ο λαός κι αν αυτό είναι το μόνο μέσο που αυτός καταλαβαίνει, τότε πώς θα μπορούσε να είναι λογικό κάποιο άλλο μέσο;... Αν δεν γράφαμε με πνεύμα επαναστατικό, ο λαός δεν θα είχε καν αντιληφθεί την ύπαρξή μας.

Αντίθετα, τα καταφέραμε και, μάλιστα, μια χαρά. Οι ίδιοι οι χωροφύλακες που μας οδήγησαν στην ανάκριση μας αντιμετώπιζαν με πολλή συμπάθεια και μας μιλούσαν για καταχρήσεις και αδικίες εκ μέρους του Γενικού Επιτελείου και των κανονισμών.

Είναι αδύνατον να σας διηγηθούμε όλα τα επεισόδια της φυλάκισής μας. Φαντασθήτε ένα διαρκή θρίαμβο... Όλοι οι συγκρατούμενοί μας, καταδικασμένοι σε πέντε, δέκα ή είκοσι χρόνια φυλακή ή ακόμα και στην ποινή του θανάτου, έδειχναν κατάπληκτοι που έβλεπαν πως υπήρχαν άνθρωποι που ασχολούνται με μια κοινωνική οργάνωση της οποίας δεν θα μπορούσαν να είναι παρά τα θύματα. Όταν βγήκαμε από τη φυλακή έκλαιγαν. Οπωσδήποτε, η ηθική αυτών των ανθρώπων βρίσκεται σε πολύ ψηλότερο σημείο από εκείνο της αστικής τάξης... Χρησιμοποιήσαμε και χρησιμοποιούμε τη γλώσσα του λαού, τη γλώσσα των απλών ανθρώπων, ένα όργανο εκφραστικό στον υπέρτατο βαθμό και άκρως επικίνδυνο, σύμφωνα με την ομολογία του αστικού τύπου. Μ’ αυτό το μέσο, η εφημερίδα μας λες κι έγινε ένα στόμα που μιλούσε ανάμεσα στο κοιμισμένο πλήθος. Ο λαός γνώρισε αμέσως τους φίλους του... Φυλακιστήκαμε και τώρα είμαστε ελεύθεροι με εγγύηση. Η ανάκριση συνεχίζεται. Μάλλον θα μας αθώωσουν και,

μάλλον, θα βγούμε απ' όλη αυτή την ιστορία με μια απλή μομφή! Δεν θα τολμήσουν να προχωρήσουν περισσότερο.
20

Και ένα ακόμα τελευταίο απόσπασμα από σχόλιο των συντακτών του ίδιου Δελτίου:

...Η ελληνική κυβέρνηση είδε στο άρθρο αυτό ότι κινδυνεύει το κοινωνικό καθεστώς και γι' αυτό συνέλαβε και προφυλάκισε τους συντάκτες της "Ελληνικής Δημοκρατίας". Τόσο το καλύτερο. Τους εξωθεί στον επαναστατικό δρόμο. Η ομάδα μας εκφράζει στους θαραλλέους αυτούς αγωνιστές την πιο θερμή της συμπάθεια, γιατί πρώτοι σήκωσαν τη σημαία του σύγχρονου σοσιαλισμού ανάμεσα στον ελληνικό λαό... 21

Στο τεύχος του Δελτίου της Ομοσπονδίας του Ζυρά της 26ης Αυγούστου 1877, δημοσιεύθηκε ένα γράμμα του Διονύση Αμπελικόπουλου, με την πληροφορία, ότι είχαν πράγματι δημιουργηθεί αναρχικοί όμιλοι στη Μεσσήνη, την Κεφαλονιά, τα Φιλιατρά και το Αίγιο, οι οποίοι μαζί με τις ήδη υπάρχουσες, κυρίως πρώιμων αναρχοσυνδικαλιστικών τάσεων, κινήσεις της Σύρου και της Αθήνας, κατευθύνονταν προς τη συγκρότηση ομοσπονδίας. Ωστόσο, από τα έως τώρα διαθέσιμα στοιχεία, φαίνεται ότι τέτοια κίνηση δεν υπήρξε ούτε και έχουμε ενδείξεις της δράσης των αναρχικών ομίλων στις πόλεις που αναφέρονται πριν.

Επίσης, ο Διονύσης Αμπελικόπουλος έστειλε μια μελέτη του για τον ελληνικό σοσιαλισμό στην Επιτροπή Αναρχικών Βέρνης, γραμμένη στη γαλλική γλώσσα, που δημοσιεύτηκε αρχικά στο τεύχος 2-4 του αναρχικού περιοδικού Etude της Επιτροπής Αναρχικών Βέρνης, και αναδημοσιεύτηκε και στο Δελτίο της Ομοσπονδίας του Ζυρά στις 8 Απρίλη 1878. Αυτή έχει ως εξής:

Με τον τίτλο "Μελέτη για το σοσιαλισμό στην Ελλάδα", ένα μέλος του Δημοκρατικού Συνδέσμου του Λαού, μας στέλνει από την Πάτρα, το παρακάτω κείμενο, το οποίο δημοσιεύουμε με ευχαρίστηση, διατηρώντας, ωστόσο, τις επιφυλάξεις μας για ορισμένες εκτιμήσεις, ιδιαίτερα σε σχέση με το ρόλο του ελληνικού κλήρου.

ΜΕΛΕΤΗ ΓΙΑ ΤΟ ΣΟΣΙΑΛΙΣΜΟ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Τώρα που οι μοντέρνες ιδέες γνωρίζουν μια τόσο μεγάλη ανάπτυξη και η νέα κοινωνία βρίσκεται στη διαδικασία της διαμόρφωσής της, για την ευόδωση της οποίας η αλληλεγγύη των λαών θα ήταν η πρώτη προϋπόθεση, πιστεύουμε ότι δεν είναι περιττό να εξηγήσουμε με συντομία ποια θέση κατέχει ο ελληνικός λαός σ' αυτό το κίνημα, ώστε όλοι οι σύντροφοί μας που εργάζονται για τη χειραφέτηση των λαών, γνωρίζοντας τον χαρακτήρα του ελληνικού λαού, τις τάσεις του, τις ανάγκες του, να μπορέσουν να μας βοηθήσουν με αποτελεσματικό τρόπο στην προώθηση και στην ενίσχυση της κοινής μας υπόθεσης σ' αυτή τη χώρα.

Ο ελληνικός λαός όχι μόνο κατέχει καλύτερα από οποιονδήποτε άλλον, τουλάχιστον σπερματικά, όλους τους όρους της νέας κοινωνίας, αλλά είναι πολύ ταχύς και ευπροσάρμοστος σε σχέση με την εφαρμογή όλων των πρακτικών αληθειών, αν πάρουμε ως βάση γι' αυτό το θέμα το ίδιο το έθνος, δηλαδή τα ήθη του, την παράδοση και την ιστορία του, η οποία αναμφίβολα μπορεί να συμβάλει σ' αυτό.

Η ιστορία αυτού του λαού κατά τους νεώτερους χρόνους συνεχίζει την αρχαία του ιστορία με τον ίδιο τρόπο που η σημερινή του κυβέρνηση αποτελεί ακριβές αντίγραφο της βυζαντινής διαφθοράς. Ο λαός δεν γνωρίζει άλλη ιστορία και ούτε θέλει να μάθει άλλη από την αρχαία του ιστορία: απ' αυτήν αντλεί τη ζωή και μ' αυτή ως οδηγό ψάχνει να ξαναβρεί τα χαμένα ίχνη των προγόνων του. Αυτήν την κίνηση ορισμένοι επιτόλαιοι Ευρωπαίοι τη χαρακτηρίζουν οπισθοδρομική, απαιτώντας από τον λαό να απαρνηθεί την ατομικότητά του για να ασπασθεί τη θεωρία της συνταγματικής μοναρχίας και να αποδεχθεί την κυριαρχία των πλουσίων που του επιβλήθηκε. Αυτοί όμως δεν θέλουν να εννοήσουν ότι ο λαός μας θα καταλάβει καλύτερα τα κινέζικα από τη δική τους γλώσσα.

Μπαίνοντας κανείς στην καλύβα του χωρικού ή στο μαγαζί του τεχνίτη και εξετάζοντας το λαό από κοντά, θα αναγνωρίσει αμέσως τον πολίτη της αρχαίας Ελλάδας, όπως στο πρόσωπο των σημερινών πλουσίων αναγνωρίζουμε τη βυζαντινή διαφθορά. Κοντολογής, ο λαός δεν έχει αλλάξει: μόνο οι καταπιεστές του άλλαξαν μορφή. Κληρονόμησε τις αρετές των προγόνων του. Δεν τείνει προς τα βίαια πάθη. Η αγάπη της ισότητας είναι το μοναδικό του πάθος. Περισσότερο από κάθε άλλο λαό κυριεύεται από το πάθος της ατομικής ελευθερίας και θυσιάζεται γι' αυτήν. Το

μεγαλύτερο μέρος των εγκλημάτων που διαπράττονται στην Ελλάδα προέρχεται από την καταπίεση της ατομικής ελευθερίας. Ο λαός μας αγαπά την ισότητα και μοιράζεται ευχαρίστως όλα του τα πολιτικά δικαιώματα με τους ξένους: απόδειξη οι χιλιάδες Ιταλών, στις Κυκλάδες, στα Επτάνησα και στην Πάτρα που απολαμβάνουν όλα τα δικαιώματα του πολίτη. Αν και δεν λείπουν στην Ελλάδα οι ιησουιτικές ραδιουργίες με τα αντεθνικά τεχνήματά τους, καμιά φωνή ωστόσο δεν υψώθηκε εναντίον αυτού του φιλελευθερισμού (liberalisme). Ο λαός θεωρεί υπόθεση τιμής να μοιράζεται τα πολιτικά του δικαιώματα με τους ξένους και να προσφέρει άσυλο στους κατατρεγμένους. Στην Κέρκυρα, στην Κεφαλονιά, στη Ζάκυνθο όλοι οι Εβραίοι απολαμβάνουν τα δικαιώματα των πολιτών και ορισμένοι έχουν εκλεγεί δημοτικοί σύμβουλοι υπό τις επευφημίες όχι μόνο του λαού, αλλά και του κλήρου. Ο ελληνικός λαός είναι έξυπνος και ανδρείος, γενναιόδωρος με τους εχθρούς του. Η λιτότητά του είναι παροιμιώδης. Δεν έμαθε να υποκλίνεται, πιστεύει πως όλοι είναι ίσοι, μιλάει σε όλους στον ενικό και δεν ξεχωρίζει φυλές ή ευγένειες. Αυτός είναι ο χαρακτήρας του ελληνικού λαού.

Ότι ο λαός αυτός υπέστη μετά την ήττα της Αχαϊκής Συμπολιτείας (το 183 π.Χ.) υπήρξε απλώς μια ανώμαλη κατάσταση που εγείρει το ενδιαφέρον μας, όταν το λανθάνον εθνικό πνεύμα εμφανίζεται κάπου-κάπου να διαμαρτύρεται εναντίον της εξουσίας και της διαφθοράς που ήρθαν απ' έξω. Οι μελέτες για το Μεσαίωνα που έγιναν στις μέρες μας το αποδεικνύουν σαφέστατα.

Μετά το τέλος του Πελοποννησιακού Πολέμου (το 404 π.Χ.) αρχίζει ο λαός να υποχωρεί από τη σκηνή της Πολιτείας (Republique). Μετά την πτώση της Αχαϊκής Συμπολιτείας ο λαός έχασε για πάντα την πρωτοκαθεδρία: οι πλούσιοι και οι διεφθαρμένοι κολάκευαν τους κατακτητές και έκτοτε αποχωρίστηκαν από το έθνος. Έτσι σχηματίσθηκε το έμβρυο του Βυζαντίου. Η Δύση είχε το Μεσαίωνα και η Ανατολή το Βυζάντιο. Από τότε έπαυσε να υπάρχει οποιαδήποτε σχέση ανάμεσα στους πλούσιους και το έθνος, ανάμεσα στο Βυζάντιο και την Ελλάδα. Αντίθετα, οι δύο αυτοί πόλοι συγκρότησαν δύο εχθρικά στρατόπεδα, των τυράννων και των τυραννημένων, ως σήμερα. Η πάλη αυτή παρατηρείται παντού.

Ο λαός δεν κράτησε κανένα στίγμα απ' αυτή την εποχή και όταν θα ξαναγίνει κύριος του εαυτού του σύντομα κάθε ίχνος της θα εξαφανιστεί. Όλη η διαφθορά και η τυραννία, σε όλες τις μορφές τους, συγκεντρώθηκαν μέσα στην κυβέρνηση. Δεν βρήκαν θέση αλλού: η κοινωνία ήταν λίγο-πολύ ίση και η ριζική ισότητα παρέμεινε κληρονομιά του λαού. Ο κλήρος, όπως θα δούμε παρακάτω, υπήρξε ανέκαθεν και θα στέκεται πάντα με το μέρος του λαού. Έτσι, καθώς ο λαός είχε χάσει την πρωτοβουλία, την κυβέρνηση ανέλαβαν οι διεφθαρμένοι: τούτο εξηγεί γιατί ο ελληνικός λαός μισεί οτιδήποτε προέρχεται από την κυβέρνηση.

Εμείς οι Έλληνες δεν έχουμε ανάγκη να διδάξουμε στο λαό ότι η αποκέντρωση και η ανεξαρτησία των δήμων πρέπει να αποτελέσουν το θεμέλιο της λαϊκής οργάνωσης και ότι ο συγκεντρωτισμός συνιστά την αιτία του θανάτου της. Ο λαός μας το έμαθε από την ίδια του την ιστορία και τα πνεύματα έχουν πεισθεί γι' αυτές τις αλήθειες.

Αυτό που στη Δύση ονομάζεται republique, ο ελληνικός λαός το αποκαλεί σύνταγμα. Στο πεδίο αυτού του συντάγματος είμαστε το ίδιο προχωρημένοι όσο η Ελβετία, η Αμερική ή η Γαλλία. Η καθολική ψηφοφορία, π.χ., έχει κατοχυρωθεί από καιρό στην Ελλάδα.

Πιστεύουμε ότι είναι περιττό να υπενθυμίσουμε εδώ ότι η καθολική ψηφοφορία δεν έφερε τα αναμενόμενα αποτελέσματα, παρά τα αντίθετα: η διαφθορά νομιμοποιήθηκε (μολονότι δεν έχουμε στη χώρα μας αριστοκράτες και παρά το γεγονός ότι ο κλήρος είναι μαζί μας), επειδή οι εκλογές πραγματοποιούνται κάτω από τη πίεση της ξιφολόγχης και των πολλών κυβερνητικών τεχνασμάτων.

Ο λαός δεν συμπαθεί το σύνταγμα. Μόνο οι αστοί (bourgeois) αυτοαποκαλούνται "συνταγματικοί", όπως στη Δύση αυτονομάζονται "ρεπουμπλικάνοι" (republicains). Συνεπώς ο ελληνικός λαός, από πολιτική άποψη, κατανοεί τις νέες ιδέες.

Αυτό που στη Δύση ονομάζεται κομμουνισμός (communisme) ή σοσιαλισμός (socialisme), ο ελληνικός λαός το εκφράζει με τον όρο δημοκρατία (democratie), κυριαρχία του λαού. Το ίδιο πράγμα λέει ο Θουκυδίδης στο λόγο που βάζει στο στόμα του Αθηναγόρα από τις Συρακούσες. Ο νεοέλληνας μιλά με τον ίδιο ακριβώς τρόπο.

Δύο στοιχεία εμπύχωσαν παλαιότερα την αντίσταση εναντίον της τουρκικής αντίδρασης: οι κλέφτες (οι πιο ανδρείοι από το λαό που ζούσαν οπλισμένοι στα βουνά) και το κατώτερο μέρος του κλήρου. Οι υπέρμαχοι αυτοί του ελληνισμού αξίζουν μια ιδιαίτερη προσοχή, γιατί η φυσιογνωμία τους είναι μοναδική μέσα στην ιστορία.

Από τη στιγμή που οι κλέφτες πέτυχαν το σκοπό τους - την εθνική ανεξαρτησία μέσω της επανάστασης εναντίον των Τούρκων (από το 1821 ως το 1830) - εξαφανίστηκαν από το προσκήνιο, αφού εξέλιπε πια ο λόγος της παρουσίας τους. Κάθε ειδικότερη αναφορά σ' αυτό το θέμα δεν ενδιαφέρει την παρούσα εργασία μας.

Ο κατώτερος κλήρος δεν είναι, όπως συμβαίνει αλλού, ξένος προς την κοινωνία και δεν συγκροτεί μια ιδιαίτερη τάξη: κατάγεται από τα ίδια τα σπλάγχνα του λαού, περνάει την ίδια ζωή και παραμένει πιστός σ' αυτόν. Καθώς ο κληρικός νυμφεύεται, γνωρίζει και δοκιμάζει όλες τις ανάγκες της οικογένειας. Το Ευαγγέλιο βρίσκεται κοντά στο άροτρο και μόνον όταν εργασθεί ολόκληρη τη μέρα ο παπάς πάει στη εκκλησία. Είναι μόνον ένας απλός χωρικός, απάιδευτος όπως εκείνοι με τους οποίους συμβιώνει, αλλά αγνός, τίμιος και έτοιμος να θυσιασθεί για το λαό στον οποίον ανήκει. Γι' αυτό και σε όλες τις επαναστάσεις μας ο κατώτερος κλήρος ανελάμβανε την πρωτοβουλία: πάντα πρώτος άφηνε το Ευαγγέλιο και τραβούσε το σπαθί. Στα δημοτικά τραγούδια, που εξυμνούν την επανάσταση και τα κατορθώματα των κλεφτών, ο παπάς και η παπα-διά, η κόρη τους και οι αγάπες της παίζουν τον πρώτο ρόλο. Ο κλήρος στην Ελλάδα όχι μόνο δεν έχει κανένα προνόμιο, αλλά στερείται κιόλας τα πολιτικά δικαιώματα και δεν μπορεί να καταλάβει θέση στην κυβέρνηση. Κι αν τύχει και ενδιαφερθεί για τα κοινά, το γεγονός τιμωρείται βαριά ως έγκλημα. Από μια ορισμένη άποψη η κατάσταση αυτή θεωρείται άδικη, συνάμα όμως τους αποτρέπει από πολλά κακά. Δηλαδή ο κλήρος δεν μπόρεσε να συμμαχήσει με τους καταπιεστές. Αντίθετα, παραμένει εχθρός τους. Η γνώμη του παπά για τα πολιτικά και κοινωνικά ζητήματα δεν υπολογίζεται περισσότερο από τη γνώμη ενός χωρικού.

Στη δυτική Ευρώπη ο επονομαζόμενος "χωρισμός της εκκλησίας από το κράτος" θα θεωρούνταν επιτυχία, ενώ στην Ελλάδα η ίδια η ύπαρξη ενός τέτοιου ζητήματος θα φαινόταν γελοία. Επομένως ο κλήρος δεν έχει σ' εμάς καμιά ομοιότητα με τον κλήρο στη Δύση και θα ήταν παραφροσύνη να θέλουμε να του επιτεθούμε. Ο λαός θα σας έβλεπε σαν εχθρό και θα προτιμούσε να μη συμμερισθεί το εγχείρημά σας. Γιατί στο πρόσωπο του παπά βρήκε πάντα ένα σύντροφο. Άρα πρέπει να περιμένουμε βοήθεια από τον κατώτερο κλήρο και να τον αντιμετωπίσουμε ως σύμμαχο.

Η ανώτερη ιεραρχία είναι στην πλειοψηφία της διεφθαρμένη, βυζαντινή περισσότερο παρά ελληνική. Οι καταχρήσεις τους έχουν ήδη αποκαλυφθεί δημοσίως και έχει πέσει στην εκτίμηση του λαού. Γι' αυτό λοιπόν το λόγο και εφ' όσον είναι εξαιρετικά ολιγάριθμη, δεν αξίζει να της δοθεί σημασία, μια και δεν μπορεί να κάνει τίποτα εναντίον μας. Ο λαός εννοεί πολύ καλά το οικονομικό ζήτημα και ξέρει με ποιον τρόπο να το συλλάβει. "Τι κατακτήσαμε", λέει, "αφ' ότου κερδίσαμε την εθνική ανεξαρτησία; Όλοι μας πολεμήσαμε και κάψαμε τα καλύβια μας κατά την επανάσταση του '21 για να ελευθερωθούμε. Ποιοι επωφελήθηκαν όμως; Οι πλούσιοι. Ο λαός που ήταν φτωχός και δούλοι, δεν είδε καμιά διαφορά στη μοίρα του". Σήμερα, ο χωρικός όπως και ο εργάτης καταλαβαίνουν πολύ καλά ότι δουλεύουν πάντα για τους πλούσιους και ότι πρόκειται να παραμείνουν αιώνια φτωχοί, λόγω του μονοπωλίου του κεφαλαίου.

Όταν συζητά κανείς μ' έναν άνθρωπο του λαού για την τωρινή του κατάσταση, για επανάσταση, για κοινωνικές και οικονομικές μεταρρυθμίσεις, θαυμάζει την οξύνοια και την ετοιμότητα του συνομιλητή του και θαρρεί πως βρίσκεται μπροστά σε επαναστάτη που εργάζεται από καιρό γι' αυτό το σκοπό. Αν του ζητήσετε την άποψή του, θα σας αποκριθεί: "Ό,τι μου λέτε είναι σωστό. Σήμερα όμως λείπουν οι άνθρωποι που μπορούν να πραγματοποιήσουν τις κοινωνικές μεταρρυθμίσεις. Μόνος μου δεν μπορώ να κάνω τίποτα. Δεν έχω ψωμί για να ταΐσω αύριο το πρωί τα παιδιά μου. Άλλος τρόπος δεν υπάρχει για να εξοντώσουμε αυτή τη φάρα των καπιταλιστών από το να ξεσηκώσουμε ολόκληρο το λαό σε μια κοινωνική επανάσταση".

Αν του μιλήσετε για συνταγματικές μεταρρυθμίσεις, θα υποθέσει αμέσως κάποια υστεροβουλία εκ μέρους σας, κάποια σκοπιμότητα, γιατί όλοι οι δήθεν φιλελεύθεροι τον εξαπάτησαν πάντοτε, και θα σας απαντήσει ως εξής: "Δεν πιστεύουμε τα λόγια σας περισσότερα από εκείνα των άλλων, γιατί μας έχουν πάντα ξεγελάσει και τα μάθαμε πια όλα αυτά. Έχετε τίποτε άλλο να μου πείτε; Μήπως μπορείτε να μου βρείτε δουλειά;"

Κρίνοντας από τέτοιες απαντήσεις, είναι φανερό πως ο ελληνικός λαός είναι καλά προδιαθετειμένος για τις ιδέες του σοσιαλισμού. Ένας τέτοιος λαός άξιζε μια καλύτερη τύχη. Αλλά η κυριαρχία των πλούσιων και η βυζαντινή διαφθορά, μοιραία απόληξη των ιστορικών γεγονότων και πάντα με τη στήριξη της διπλωματίας, στάθηκαν εμπόδιο στην πρόοδό του.

Η σοσιαλιστική προπαγάνδα πρέπει να οργανωθεί στην Ελλάδα σύμφωνα με τα πορίσματα αυτής της μελέτης.

Σύμφωνα με τον Γιάννη Φούντα, ο Διονύσης Αμπελικόπουλος, καταγόταν από την Κεφαλονιά, γεννήθηκε το 1848, ήταν καθηγητής Μαθηματικών αλλά και γεωπόνος, και είχε σπουδάσει στο Παρίσι, όπου φαίνεται ήρθε σε επαφή με τις τότε επαναστατικές απόψεις. 22

Σύμφωνα με επιστολή του Δημήτρη Καραμπίλια στον Γιάνη Κορδάτο στο δεύτερο μισό της δεκαετίας του 1940, ο Διονύσης Αμπελικόπουλος εργαζόταν ως μαθηματικός σε Γυμνάσιο του Μεσολογγίου όταν το 1874, τρία χρόνια πριν την ίδρυση του Δημοκρατικού Συλλόγου, επέστρεψε στην Πάτρα με μετάθεση στο εκεί Γυμνάσιο προς αντικατάσταση κάποιου Γ. Ζαλούχου, ο οποίος κατηγορήθηκε για παιδερασία. Με την επιστροφή του, σύμφωνα πάντα με τον Δ. Καραμπίλια, «αρχίζει η σοσιαλιστική κίνηση», καθώς υπήρξε ηγετικό στέλεχος, η «ψυχή» του Δημοκρατικού Συνδέσμου του Λαού. Σύμφωνα με τον Π. Νούτσο, το 1884 προσελήφθη «εις την υπηρεσίαν του Δήμου Πατρών επί μισθώ», με αρμοδιότητα τη βοήθεια των σταφιδοπαραγωγών (είχε σπουδάσει και Γεωπονία με υποτροφία του Ζάππα). Από το 1904 ασχολήθηκε με την Πτηνοτροφική Σχολή Καλλιθέας.

Πενήντα τρία χρόνια αργότερα, τον Φλεβάρη του 1929, στην εφημερίδα Νεολόγος, ο Πατρινός δημοσιογράφος Μακ. Αθάν. (Μάκης Αθανασίου) δημοσίευσε, μεταξύ άλλων, τα παρακάτω:

ΠΡΟ ΠΕΝΤΗΚΟΝΤΑ ΤΡΙΩΝ ΕΤΩΝ

Η ΠΡΩΤΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΚΗ ΕΦΗΜΕΡΙΣ ΕΝ ΠΑΤΡΑΙΣ ΚΑΙ... ΟΛΙΓΗ ΛΥΣΙΣ ΤΟΥ ΑΝΑΤΟΛΙΚΟΥ ΖΗΤΗΜΑΤΟΣ

Οι κομμουνισταί των Πατρών του 1877. –Μια επίθεσις του “Φο- ρολογούμενου”. –Αυτοδιοικήσις και αποκέντρωσις. Σύλληψις δημοκρατικών νέων. –Ωμολόγησαν τας αρχάς των.

–Περίεργοι λεπτομέρειαί.

Του κ. ΜΑΚ-ΑΘΑΝ

ΑΗ πρώτη δημοκρατική εκδήλωσις εις την πόλιν μας εσημειώθη το 1877. Δεν ήταν βέβαια σοβαρά, εσκανδάλισε όμως όλες τις εκδιδόμενες τότε δέκα και πλέον εβδομαδιαίες συντηρητικές εφημερίδες, που ανήκαν στα διάφορα κόμματα και δεν ήτο τόσο τακτική η έκδοσίς του και έκαμε στο κοινόν αρκετή εντύπωσι.

Εψιθυρίζετο προ πολλού ότι υπήρχε κάποιος Δημοκρατικός Σύλλογος, ελέγοντο μάλιστα και μερικά ονόματα εκείνων που υπετίθετο ότι τον αποτελούσαν, δεν υπήρχαν όμως ούτε αποδείξεις, ούτε εξηκριβωμένα γεγονότα. Έξαφνα τον Μάιο του 1877 είδε το φως η “Ελληνική Δημοκρατία” τετρασέλιδος εφημεριδούλα ωμορφοτυπωμένη και το περιεργότερο γραμμένη στη δημοτική γλώσσα. Ετυπώθηκεν εις το τυπογραφείον του Αλεξ. Π. Ευμορφοπούλου και εκυκλοφόρησεν ως “Εφημερίς του Δημοκρατικού Συλλόγου Πατρών”. Οι εκδόται της αντί προγράμματος εδημοσίευσαν το Καταστατικόν του Συλλόγου των και την ανάλυσίν του. Αξίζει να διαβαστή και τώρα για να εννοηθή κάπως η νοοτροπία των πρωτόλουβων αυτών δημοκρατικών φρούτων της εποχής εκείνης.

Τι τους μέλλει για το λαό και για κείνους όπου είνε στη δουλειά; Ο τόκος τρέχει. Οι εργάται για δ’ αυτούς εργάζονται. Ο γεωργός για δ’ αυτούς σπέρνει. Οι ποιμένες για δ’ αυτούς έχουν το βούτυρο και το κρέας. Αυτή είνε η μόνη αλήθεια και αυτοί είνε που μας κάνουν τον πατριώτη.

Η “Ελληνική Δημοκρατία” εκυκλοφόρησεν εις αρκετά φύλλα και οι αργόσχολοι των καφφενείων δεν άργησαν να μάθουν το περιεχόμενό της.

Τα βράδουα στις συνοικιακές ταβερνούλες άρχισαν τα σχετικά σχόλια και αι συνήθεις εκδηλώσεις που παρατηρούνται εις τας τοιαύτας περιστάσεις από μερικούς που δεν έχουν άλλη δουλειά να κάμουν και θέλουν να φαίνωνται πως τα

ξέρουν όλα. Άνθρωποι αγράμματοι ωμιλούν για τον περίφημον Μάρξ και η θεωρία του εκκυκλοφόρει από στόμα εις στόμα εντελώς παρηλλαγμένη.

Κανείς πάντως δεν ήθελε να παραδεχθῆ ότι οι συντάξαντες και κυκλοφορήσαντες την “Ελληνική Δημοκρατία” ἦσαν μερικοί νέοι των οποίων εἶχον γνωσθῆ τα ονόματα και ὅλοι ἐπίστευον ὅτι ὀπισθεν αὐτῶν ἐκρύπτοντο μεγάλα και ἐπικίνδυνα πρόσωπα πολλούς ἔχοντας λόγους να συνομνύουν κατὰ της υφισταμένης τάξεως.

Ο “Φορολογούμενος” ἡ πλέον συντηρητικῆ και ἐκ των πρώτων εις ἐμφάνισιν ἐφημερίδων της ἐποχῆς ἐκείνης ἐδημοσίευσε σφοδρότατον ἄρθρον με τον τίτλον “οἱ Νέοι Κοινωνιολόγοι” περίληψιν του οὐοίου παραθέτομεν.

Αργότερα, ο Δημοκρατικὸς Σύλλογος Πάτρας ἐγένε και ἀντικείμενο ἐμμετρῆς σατιρικῆς ποίησης ἐναντίον της ἀπὸ τον Ηλία Α. Συνοδινὸ. 23

Το ἐμμετρο που ἀκολουθεῖ στρέφεται ξεκάθαρα κατὰ του Δημοκρατικὸς Συλλόγου, τα μέλη του οὐοίου ονομάζει «Κομμούνα». Δημοσιεύτηκε στην ἐφημερίδα του Κέντρα, τεύχη 4 (31 Ἰουλίου 1894) και 5 (7 Αὐγούστου 1894):

Ἐν ἱστορήμα οἰκτρὸν

“ἡ κομμούνα των Πατρῶν”

Της Κομμούνας των Πατρῶν ψάλλε, Μούσα, την ἐξάδα,

κ’ ἐπιδέξια τον καθένα στόλισε με την ἀράδα.

Ἀπ’ τον πρόεδρον ἀρχίνα, τον γνωστὸν Σουφρώνην Νιόνιον

που ἐκ της Κεφαλληνίας ἦλθ’ ἐδὼ αὐτὸ το ψώνιον,

κ’ ἀπεφάσισεν ἀμέσως την Κομμούναν να συστήση,

ἐπειδὴ τεμπέλης εἶνε και ἀνίκανος να ζήση.

Την Κομμούναν οὐτος ἔχει καταφύγιον κ’ ἐλπίδα,

ἐπειδὴ για την πεντάραν εἶν’ το μάτι του γαρίδα.

Πλέξε, Μούσα μου, να ζήσης, ’ς τον ἀτρόμητο Φλουράνη

με ἀπίγανον, ωραῖον και ἀμάραντον στεφάνι.

Του μικροῦ Κωστή Κουρμπέτου χάρισέ του παπαρούναν,

που ἀφήκε το σχολεῖό του για να μπη εις την Κομμούναν,

Ζήτω, φώναξε ἀμέσως, ζήτω ο Βαλῆς Σπαθάρας,

των χονδρῶν νοικοκυραίων ο διάσημος τρομάρας.

Τον Ἀρνούλτ ἀμέσως βγάλε ἀπὸ το τυπογραφεῖον,

που μουντσούρωνε στοιχεῖα, κ’ ἓνα δόσε του βραβεῖον.

Τον Φελίξ Πιάτ χαιρέτα, που μέγανος ὀπως γίνη,

δέρματα, παπούτσια, κόντσαις, τσαγκαρόσουβλον ἀφίνει.

Ποῖος τῶλπιζε πως θάρθη μεσ’ την Πάτραν ἡ Κομμούνα

το κουμάσι της να στήση,

και ’ς ὀλίγο να γεννήσει,

μίαν εξάδα, με συμπάθειο, 'σαν Μαλτέζικη γουρούνα.

Μέσα εις το πρόγραμμά της τής Κομμούνας η παρέα
του Προυντόμ, του αναμέλα, έχει κλέψει μια ιδέα:

“κάθε κτήμα κινητό σου, ή ακίνητο, κλεμμένο!”

κι' ας το έχης και με κόπον, και μ' ιδρώτ' αποκτημένο!

Τίποτε λοιπόν δεν έχεις, κατ' αυτόν, ως εδικόν σου!

Μείν' εμβρόντητος, Τζανέτε, κάμε Πρίμα, τον σταυρόν σου!

κατ' αυτόν, ο φίλτατός μου Ακρατόπουλος Ζαφείρης

μέσ' τ' αμπέλι του δεν θάνε, όπως τώρα, νοικοκύρης;

Θα το σκάπτη, θα φουσκίζη, θα στηλώνη, θα κλαδεύει,

και θα τωρχετ' ένας ξένος μερδικό να του γυρεύη!

Τι ανέλπιστο να έλθη εις την Πάτραν η Κομμούνα

το κουμάσι της να στήση

και με πόνους να γεννήση

μόνον έξη, με συμπάθειο, 'σαν τη ντόπια τη γουρούνα.

Στην Κομμούνα μέσα βλέπεις λιμασμένους, φουκαράδες,

οκνηρούς, μαχαιροβγάλτας, ξεβρακώτους, μασκαράδες.

Του διαβόλου φαντασίαι, φοβεραί παλαβομάραι,

ομιλίας του ανέμου, όνειρα και κουταμάραι

απ' τα κούφια των κεφάλια κάθε μέρα φτερακάνε,

και μ' αυτών της ξεραΐλαις αλ' οι φρόνιμοι γελάνε.

“Άεργος αν ήσαι, λέγουν, αν δεν θέλεις να δουλεύης,

ειμπορείς τον όμοιόν σου δίχως κόπον να ληστεύης,

τον παράν να του σουφρώνης, τα σκουτιά να του αρπάζης,

κι' αν αυτός αντιμιλήση, να τον κοψοκεφαλιάζης.

Διατί να κάνης κόπους, σαν χαμάλης, και να τρέχεις;

Άρπαζε δια να τρώγης, σουφρωνε διά να έχης!”

Τίποτε λοιπόν δεν τώχουν να σκοτώσουν και να σφάξουν,

σπίτια, εκκλησιαίς με βόμβας 'ς τον αέρα να τινάξουν.

Μάρτυρα 'ς αυτά σας φέρνω το Παρίσι το καϋμένο,

που ποθούσαν, τα θηρία! Να το δουν αφανισμένο.

Τι απίστευτο! Να έλθη εις την Πάτραν η Κομμούνα

το κουμάσι της να στήση,
και με πόνους να γεννήση
μόνον έξη γουρουνάκια, 'σαν τη ντόπια τη γουρούνα.
“Βλέπεις, λέγει, ο Φλουράνης εις τον πρόεδρον Σουφρώνη
του Ανάστου Παπαγιάννη το πανώρηο παλατσόνι;
Εις αυτό, ως νοικοκύρης, γρήγορα θα να καθήσης,
και τους ξένους τους παράδες, ως δικούς σου, θα μετρήσεις.

Λιμοξίφτερο, σαν πέσης!... Ξένοιαστα θα τρως, θα πίνης,
σαν τον τσίρον τωρ' αν ήσαι, σαν το χοίρο, θα παχύνης.”

Του χαμάρεσε του Νιόνιου η κουβέντα του Φλουράνη,
και σαν σφόρδακλας πηδάει, και φωνή μεγάλη βγάνει:

“Έξω φτώχια!... Θέ να βγάνω τα λεπτά 'ς την μπατινάδα
των πλουσίων, των εμπόρων, των αστών με την αράδα.

Σαρδανάπαλος θα γίνω, σαν κοπέλια, θα τους έχω,
και σαν λόρδος κάθε μέρα με τα' αμάξι μου θα τρέχω.”

Ποιος να ξεύρη, μπάμπ' Ανάστε, πως θα έλθη η Κομμούνα
το κουμάσι της να στήση

και 'ς ολίγο να γεννήση
μιαν εξάδα, με συμπάθειο, 'σαν Μαλτέζικη γουρούνα.

(Η σάτυρ' αυτή ακολουθεί,
και θα σας είπω που θα σταθή!)

(Συνέχεια “Κομμούνας” τουτέστι της γουρούνας)

Την περίφημον οικίαν νοικοκύρη πάλιν άλλου,
πώχει θεάν παλατίου και ωραίου και μεγάλου,
που πολλά λεπτά για δαύτη έχει ούτος 'ξοδευμένα,
με της πέννας του την μύτην, όπως λέγουν, καμωμένα,
'ς τον Κωστήν Κουρμπέτον δείχνει ο Σπαθάρας, κι' από φθόνον,

δίχως λόγον, δίχως λύπην, δίχως γούστον, δίχως πόνον,
“να του λέγει, νεοπλούτου το παλάτι! Τι ντουβάρι!

Ω τι κτίριο μεγάλο! δίχως σχέδιο και χάρι!

Ω Κομμούνα, πότε θάρθης να γκρεμίσεις την οικίαν
που της Πάτρας ασχημίζει την καλλίτερην Πλατείαν;”

Τι ιδέα! ν' αφανίσουν μιαν οικία παινεμμένη!
Μπα η γλώσσα σας να πέση, Κομμουνίσται βουρλισμένοι!
Μη σε μέλλει, νοικοκύρη, μη τρομάζης, μη φοβάσαι,
τους γουρσούζιδες τους 'πιάσαν, ξένοιαστα να μου κοιμάσαι.
Ποιος περίμενε να έλθη εις την Πάτραν η Κομμούνα
το κουμάσι της να στήση,
και 'ς ολίγο να γεννήσει
μιαν εξάδα, με συμπάθειο, 'σαν τη ντόπια τη γουρούνα.
Ένας άλλος Κομμουνίστας, που ξεχνάω τ' όνομά του,
έλεγε περί του Σάχη "εδικά μου τα δικά του"
Αν αυτός δεν μου τα δώση, του τ' αρπάζει η Μαφφία,
πώχει σύνθημα: "την κάμαν, την κρεμάλαν, τη ληστεία!".
Ένας φρόνιμος διαβάτης τον ακούει και τον κλαίει,
κι' ως Μαράτον τον περνάει, όστις πάντα τέτοια λέει.
"Πήγαινε, του λέγει, φίλε, 'ς του Τζουβάλεν να καθήσης,
και αμέσως από 'κείνον 'λίγον πάγον να ζητήσης
για να τρίψης, κακομοίρη, το θερμό σου το κεφάλι.
Τρέξε, μήπως η Δοκάνα μέσα 'ς την Στενήν σε βάλη».
Το αυτί του Κομμουνίστα απ' αυτά δεν του ιδρώνει,
μέσ' της τσέπαις του της τρύπαις τα δυο χέρια του απλώνει,
και σαν κύρηκας, φωνάζει: "μια μεγάλη πείνα τώρα
αν θερίζη την κοιλιά μου, θάρθη όμως και μια ώρα,
να μη έχετ' εδικό σας, Πατρινοί, κανένα πράμμα,
χρήματα, παιδιά, γυναίκας, όλα θάχωμε αντάμα.
Ο καθείς απ' την Κομμούναν και θα τρώγη, και θα πίνη,
κι' ό,τι θέλει, και δεν τώχει, χάρισμα θα του το δίνη..."
Τι ζουρλοί οι Κομμουνίσται! Τι ζουρλοί 'παναθεμά τους!
να πιστεύουν πως θα ζούνε 'σαν τους σκύλους και τους γάτους!
Ποιος τώλπιζε πως θάρθη, Μίστερ Σάχη, η Κομμούνα
το κουμάσι της να στήση,
και 'ς ολίγον να γεννήση
μιαν εξάδα, με συμπάθειο, 'σαν Μαλτέζικη γουρούνα.

Της Κομμούνας των Πατρίων αν τα είπης, Μώμε, ούλα,
θα σε πιάσει δίχως άλλο κόψιμο και αναγούλα.
Μούντζωσέ τα... Είδαν όλοι τη μεγάλη “Πατσαβούρα
και ’γνωρίσαν τι αξίζει της Κομμούνας η σαβούρα.
Εις το Κάστρον μέσα όμως τρέξε ’γρήγορα να ζήσης,
αν ουχί τους Κομμουνίστας, τους ζουρλούς να βοηθήσεις.
Διατί τους φυλακίσαν; Τι του κάκου τους παιδεύουν;
Διατί δεν τους λυπούνται;... Τους τρελούς τους θεραπεύουν.
Απ’ το Κάστρον και τους έξη ας φροντίσουν να τους βγάλουν,
και ολόζωρκους ’ς της σγούρναις της Πλατείας ας τους βάλουν.
Τότε ’ς ούλα τα κανούλια το νερόν ας απολύσουν,
και βεβαίως την υγείά τους, οι φτωχοί, θε ν’ αποκτήσουν.
Ω, τι θέαμα ωραίο! και τους εξ αδερφωμένους
να τους ’βγάλουνε εκείθε τρέμοντας, καταβρεγμένους,
και πληρώσαντας γενναίως μίαν τους ανοησίαν,
με υπαίθριον, μεγάλην, δυνατήν ψυχρολουσίαν.
Κατ’ αυτόν τον τρόπον μόνον να μυαλά των θε ν’ αλλάξουν,
και με φρόνησιν ’ς το μέλλον τη δουλειά τους θα κυττάξουν.
Τότε κάθε νοικοκύρης, που το ’κόπηκε το αίμα,
θα πεισθή πως η Κομμούνα εις την Πάτραν ήτο ψέμμα”.

Σημειώσεις

1. Αναφέρεται κάποιος Θεοτοκάτος, για τον οποίο λέγεται ότι προπαγάνδιζε σε κάθε ευκαιρία τις αναρχικές ιδέες, αν και δεν υπάρχουν στοιχεία γι’ αυτόν.
2. Το 2011 στην Αθήνα κυκλοφόρησε από τις εκδόσεις «Συλλογές», με έρευνα, εισαγωγή και βιογραφικά στοιχεία Σπύρου Φράγκου από το Ελευθεριακό Ιστορικό Αρχείο (ΕΛΙΣΑ), επανέκδοση του βιβλίου του Γάλλου νομομαθή T. De Sechelles «Αι Καταχρήσεις της Ποινικής Δικαιοσύνης», σε μετάφραση Κωνσταντίνου Μπομποτή, που είχε αρχικά εκδοθεί στην Αθήνα το 1880.
3. Γιος του ιδιοκτήτη του τυπογραφείου Φοίνιξ, εκδότη εφημερίδων και αργότερα διευθυντή της εφημερίδας Επί τα Πρόσω -πριν αυτή γίνει αναρχική- Παναγιώτη Ευμορφόπουλου.
4. Αργότερα συνεργάστηκε με τον Πλάτωνα Δρακούλη στην έκδοση της εφημερίδας του δεύτερου Άρδην.
5. Πιστεύεται ότι τα μέλη του Συλλόγου συνεδρίαζαν σε έναν ιδιαίτερο χώρο, στον οποίο υπήρχε αξιόλογη βιβλιοθήκη και διακόσμηση με εικόνες από την Παρισινή Κομμούνα.
6. Στην ημερήσια διάταξη του Συνεδρίου της Διεθνούς, η οποία δημοσιεύτηκε στο Δελτίο της Ομοσπονδίας του Ζυρά, περιλαμβάνονταν, ανάμεσα στα άλλα, προτάσεις διαφόρων εθνικών ομοσπονδιών και οργανώσεων για την ενοποίηση όλων των σοσιαλιστικών τάσεων σε μια οργάνωση, καθώς και την επιστροφή των γερμανόφωνων μαρξιστών οι οποίοι είχαν αποκοπεί από τη Διεθνή το 1872.

7. Ο Ανδρέα Κόστα (Andrea Costa) ήταν Ιταλός αναρχικός, ο οποίος πέρασε αργότερα με την πλευρά των μεταρρυθμιστών σοσιαλιστών και ήταν από τους ιδρυτές του Ιταλικού Σοσιαλιστικού Κόμματος.
8. Την περίοδο αυτή τα βασικά ρεύματα του σοσιαλιστικού κινήματος ήταν, από τη μια, το μαρξιστικό, που υποστήριζε τον «επιστημονικό» σοσιαλισμό και τη θεωρία των κρατικών σταδίων και, από την άλλη, το αναρχικό, που υποστήριζε την άμεση δράση και την ομοσπονδιοποίηση, με κύριο εκφραστή τον Μιχαήλ Μπακούνιν.
9. Τον Απρίλιο του 1877, οι Κάρλο Καφιέρο (Carlo Cafiero), Ερρίκο Μαλατέστα (Errico Malatesta) και άλλοι αναρχικοί κατέλαβαν τα χωριά Λετίνο και Γκάλο στην επαρχία Μπενεβέντο, σε μια απόπειρα εξέγερσης η οποία κατεστάλη.
10. Πιστεύεται ότι επειδή ο Νικόλαος Κονεμένος ζούσε εκείνη την εποχή στην Πάτρα, πιθανόν τα μέλη του Συνδέσμου να είχαν διαβάσει την εργασία του για το γλωσσικό ζήτημα (που δημοσιεύτηκε το 1873), ή και να είχαν έρθει σε επαφή μαζί του μέσω του κύκλου του Π. Πανά. Από το 1869, ο Ν. Κονεμένος ζούσε στην Πάτρα ως πρόξενος της Τουρκίας, θέση, όμως, η οποία του απαγόρευε τέτοιου είδους επαφές.
11. Στελέχη του «Ρήγα», εκτός των Π. Πανά και Ρ. Χοϊδά, ήταν και οι Αλέξης Ολύμπιος, Τάσος Στύπης και Γεώργιος Φιλάρετος.
12. Σύμφωνα με τον τοπικό ιστορικό της Πάτρας, Δημήτρη Κουγιούφα, τη χρηματική εγγύηση κατέβαλε ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης, γιος του Γενναίου και εγγονός του Θόδωρου Κολοκοτρώνη. Να σημειωθεί ότι ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης γεννήθηκε το 1829 και πέθανε το 1894. Σπούδασε στη Σχολή Ευελπίδων και σε στρατιωτική σχολή στη Γαλλία, όπου επηρεάστηκε από επαναστατικές ιδέες. Με το ψευδώνυμο «Φαλέξ» έγραψε την ιστορία του παππού του όπου συνέδεσε τα γεγονότα της Επανάστασης του 1821 με αυτά της Παρισινής Κομμούνας του 1871.
13. Το απόσπασμα αυτό δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα Φορολογούμενος της Πάτρας, τεύχος 142, 20 Μαΐου 1877, σελ. 1-2.
14. Δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα Μοχλός της Ζακύνθου, τεύχος 50, στις 22 Απριλίου 1877.
15. Η δήλωση αυτή δημοσιεύθηκε στο τεύχος 42 της εφημερίδας Τοξότης της Πάτρας, στις 15 Απριλίου 1877.
16. Ο Βασίλης Καλλιοντζής, στις 7 Νοεμβρίου 1872, εξέδωσε την εφημερίδα Ελληνική Επανάσταση, με υπότιτλο “Όλοι υπέρ καθενός, καθείς περί όλων”, μέσα από την οποία διακήρυσε τις φιλελεύθερες ιδέες του βουλευτή και λογοτέχνη, Ανδρέα Ρηγόπουλου (μέλους της Δημοκρατικής Ανατολικής Ομοσπονδίας, ο οποίος είχε γνωρίσει προσωπικά τον Καρλ Μαρξ). Η εφημερίδα αυτή στο διάστημα 7 Νοεμβρίου 1872-10 Νοεμβρίου 1875 εξέδωσε 64 τεύχη. Τον Απρίλιο του 1879 επανεκδόθηκε, και μέχρι τις 22 Φεβρουαρίου 1886 εξέδωσε 174 επιπλέον τεύχη. Μέσω της εφημερίδας αυτής, ο Βασίλης Καλλιοντζής αντιδικούσε συχνά με τις άλλες εφημερίδες. Το 1877, ο Καλλιοντζής μαζί με τον Ανδρέα Ρηγόπουλο και άλλους, ίδρυσαν τη Σχολή του Λαού, μια μορφή ανοιχτού λαϊκού πανεπιστημίου. Ο ίδιος αργότερα, κατά τη δεκαετία του 1890, συνδέθηκε με την αναρχική ομάδα «Επί τα Πρόσω», αλλά δεν μπορούμε να ισχυριστούμε ότι ήταν αναρχικός, απλώς βοηθούσε σε μεταφράσεις κειμένων. Το 1897 εξέδωσε ένα μέρος του έργου του Ανδρέα Ρηγόπουλου, με τίτλο «Πολιτικός Αγών - Φιλολογικά και πολιτικά έργα Ανδρέου Ρηγοπούλου εκδιδομένα υπό του φίλου του Βασιλείου Καλλιοντζή».
17. Δημοσιεύθηκε στο τεύχος 47 της εφημερίδας Τοξότης της Πάτρας, στις 19 Μαΐου 1877.
18. Στον ίδιο κύκλο συμμετείχαν ο πολύ νεαρός τότε Σταύρος Καλλέργης, ο Ρόκκος Χοϊδάς, ο Γεώργιος Χαιρέτης και ο Ηρακλής Γιαρμάς.
19. Δημοσιεύτηκε στο Δελτίο της Ομοσπονδίας του Ζυρά (Bulletin de la Fédération Jurassienne) στις 29 Ιουλίου 1877.
20. Δημοσιεύτηκε στο ίδιο τεύχος του Δελτίου της Ομοσπονδίας του Ζυρά.
21. Δημοσιεύτηκε στο Δελτίο της Ομοσπονδίας του Ζυρά στις 28 Δεκεμβρίου 1877.
22. Λήμμα Αμπελικόπουλος Διονύσης, στο Γιάννης Φούντας, «Αναρχικό Λεξικό, Εγκυκλοπαιδικό – Ιστορικό», Εκδόσεις των Συναδέλφων, 2014, σελ. 44- 46.
23. Ηλίας Α. Συνοδινός (1845-1906). Στο τελευταίο τέταρτο του 19ου αιώνα είχε έντονη παρουσία στην Πάτρα ως δημόσιος ρήτορας, ποιητής, δημοσιογράφος και δικηγόρος. Στην έμμετρη σατιρική εβδομαδιαία εφημερίδα

Κέντρα που εξέδιδε για ένα μικρό διάστημα ως «Μώμος», παρουσίασε, ανάμεσα στα άλλα, την αντι-αναρχική πολιτική οπτική του, η οποία εντάχθηκε μέσα στο πολιτικό κλίμα της εποχής και η οποία συνεχίστηκε ολόκληρη σχεδόν τη δεκαετία του 1890. (Ο Νίκος Ε. Πολίτης, δημοσιογράφος της Πάτρας και βασικός συντελεστής ίδρυσης του Μουσείου Τύπου, που πέθανε το 2006 σε με- γάλη ηλικία, έχει εκδώσει το βιβλίο με τίτλο «Ο Ηλίας Α. Συνοδινός (Μώμος Πατρεύς) και οι Σάτιρές του», εκδόσεις «Περί Τεχνών», Πάτρα 2001).

*Από το Δεύτερο Κεφάλαιο με τίτλο “Ο Δημοκρατικός Σύνδεσμος Πατρών” του βιβλίου "Ο Ήλιος της Αναρχίας ανέτειλε - Για μια ιστορία του αναρχικού κινήματος του 'ελλαδικού' χώρου", εκδόσεις Κουρσάλ, Ιούνης 2017.